

*Vai Dieviņi, vai Dieviņi,
Nu ved krievu šai zemē
Nu būs kari, nu būs kari,
Kur jāieti bāliņam.*

*Kam, māmiņa, šaizemē
Nava miera padzīvot?
Siro poļi, siro laiši,
Vācu kungi druvas mīda
(Latviešu tautasdziesmas)*

Latvju zeme vaļā stāv...

1. Livonijas kara otrais posms.

Pēc vairākām zaudētām kaujām pret Polijas-Lietuvas karaspēku, Krievija 1564. gadā noslēdza pamieru, vienlaikus atzīstot arī zviedru tiesības uz valdījumiem Ziemeļigaunijā. Karadarbības izbeigšanās deva Sigismundam II Augustam iespēju palielināt savu ietekmi bijušajā Livonijā. Vispirms, 1566. gadā, karalis panāca, ka Rīgas arhibīskaps atzina Polijas-Lietuvas virskundzību, arhibīskapija tika sekularizēta un iekļauta Pārdaugavas hercogistē, bet tās īpašumi izlēnoti poļiem un to atbalstītājiem. Pārdaugavas hercogisti jeb, kā to sāka dēvēt, **Inflantiju** (poļu valodā Inflanty – pārveidots no vācu valodas vārda Livland) apvienoja ar Lietuvas dižkunigaitiju **reālūnijā** (no latīņu valodas realis – īstenībā esošs; cieša valstu apvienība ar vienu valdnieku, vienotu administratīvi politisko pārvaldi, bruņotajiem spēkiem, finansēm, ārpolitiku un tamlīdzīgi). Bijušajās Ordeņa pilīs izvietojās lietuviešu karaspēka vienības, par

karaļa vietvaldi Inflantijā iecēla Lietuvas lielmaršalu **Janu Hodkeviču** (Jonas Katkievičius, poliski Jan Chodkiewicz), kam tika piešķirtas plašas pilnvaras, bet visiem tiesiskajiem dokumentiem vajadzēja būt apstiprinātiem ar Lietuvas valsts zīmogu.

1569. gadā Sigismunds II Augusts īstenoja jau sen iecerētu mērķi karaļa varas pastiprināšanai – vienotas valsts izveidošanu. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka, kā zināms, Polijas karalis vienlaikus bija arī Lietuvas dižkunigaitis, tomēr viņa vara bija samērā ierobežota, jo katrai valstij bija atsevišķi kārtu pārstāvniecības orgāni – Seimi, savukārt valdnieks nevarēja pieņemt nevienu svarīgu lēmumu bez Seima piekrišanas, tas ir –kā Polijas karalim viņam bija vajadzīgs poļu Seima, bet kā Lietuvas dižkunigaitim – lietuviešu Seima atbalsts – šāda kārtība neļāva karalim nepieciešamības gadījumā rīkoties pietiekami ātri un efektīvi, kas, sakarībā ar Krievijas spēka un ekspansīvo tieksmju pieaugumu, pēdējā laikā bija kļuvis īpaši nepieciešams nosacījums abu valstu drošībai. To apzinoties, poļu un lietuviešu kārtu pārstāvniecības – Seimi, sapulcējušies Polijas pilsētā Ļubļinā, pieņēma lēmumu radīt vēl ciešāku savienību – **reālūniju** (tā dēvēto **Ļubļinas ūniju**), tādējādi izveidojot kopēju Polijas valsti ar oficiālo nosaukumu **Žečpospolita** (*Rzeczpospolita* – polisks pārveidojums no latīņu valodas *res publica* – sabiedriska lieta; republika). Pārdaugavas hercogiste, protams, iekļāvās Ļubļinas ūnijā kopā ar Lietuvu, savukārt **Kurzemes-Zemgales** hercogiste tai pievienojās saskaņā ar sava landtāga lēmumu¹.

Krievijā šajā laikā norisinājās traģiski iekšpolitiski notikumi. Militārās neveiksmes cīņās pret Polijas-Lietuvas karaspēku, īpaši 1564. gada sakāves pie Ulas upes un Oršas apkaimē (tagad Baltkrievijas teritorijā), kā arī daļas ietekmīgāko bajāru neapmierinātība ar Ivana IV valdīšanas metodēm, izraisīja valstī vēl nepieredzēti teroru - jau tūlīt pēc šīm zaudētajām kaujām divi karavadoņi tika nogalināti bez kādas izmeklēšanas un tiesas, daudzi citi pakļauti represijām. 1565. gada janvārī cars izsludināja vēstījumu, kurā izpaudās nežēlīgs

1 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. - Stokholma, "Daugava" 1964. 158. lpp.

naids pret visiem dižciltīgajiem feodālajiem bajāriem par viņu “nevēlēšanos karot pret Krievijas ienaidniekiem”, kā arī pret garīdzniecību, kas aizstāvēt šos “nodevējus”². Cīņai pret “nodevējiem” cars izveidoja īpašu, vienīgi sev pakļautu institūciju – “**opričninu**” (no senkrievu *опричный* – sevišķs, īpašs), kuras rīcībā bija savs karaspēks un neierobežotas pilnvaras izrēķināties ar ikvienu valdnieka pretinieku. Nežēlastībā krita un tika nonāvēti vairāki tūkstoši cilvēku, to skaitā daudzi ievērojami krievu valstsvīri, arī vairāki līdzšinējie cara tuvākie līdzgaitnieki. Krievu Pareizticīgās Baznīcas galvu – metropolītu, kas mēģināja iebilst pret šādu varmācību, vispirms ieslodzīja klosterī un pēc tam nogalināja, bet Baznīca, kas līdz tam bija daļēji patstāvīga institūcija, nonāca tiešā cara pakļautībā. Represēto bajāru īpašumi tika atdoti opričņikiem, kas tādejādi sāka veidot jauno Krievijas muižniecību. 1569. gada decembrī, saņemis ziņojumu, ka Novgoroda it kā esot neapmierināta ar valsts centralizēto vadību un gatavojoties pievienoties Polijai, Ivans IV personīgi vadīja opričņinas karaspēku pret “dumpīgo” pilsētu. Tūkstošiem cilvēku tika pakļauti zvēriskai spīdzināšanai un nogalināti, daudzi no tiem noslīcināti āliņģos, pilsētas nami un baznīcas izlaupītas. Laupīšanas un slepkavības skāra ne tikai pilsētu, bet visu Novgorodas apgabalu. Dažu gadu laikā opričņiki ar valdnieka atbalstu bija izvērtušies par augstdzimušu laupītāju un slepkavu grupējumu, pie tam slepkavībās tiešu līdzdalību ņēma arī pats Ivans IV – tā, piemēram, 1570. gadā Maskavas Sarkanajā laukumā cars pašrocīgi izpildīja vairākus nāvessodus³, kopā ar opričņinas vadoņiem rīkoja orgijas, patērējot neiedomājumus daudzumus alkoholisko dzērienu un vienlaikus izdodot rīkojumus par nākamo upuru spīdzināšanu un nogalināšanu. Opričņinas īstenotais terors daļēji gan veicināja cara vienpersoniskās varas nostiprināšanos, bet tajā pašā laikā vēl vairāk mazināja jau tā novājinātos valsts aizsardzības spēkus. To izmantoja Krimas tatāru hans Devlet-Girejs, 1571. gadā iebrukdams Krievijas teritorijā. Nesastapis

2 Павленко Н. И. и др. История СССР. – Maskava, 1989. 146. lpp.

3 Turpat, 148. lpp.

nekādu pretestību (tieši opričņinas karaspēkam kā visuzticamākajam bija jāsargā pieejas galvaspilsētai, bet opričņiki nebija pat izgājuši no savām mītnēm), tatāru karapulki nonāca līdz pat Maskavai, tomēr necentās to ieņemt, vienīgi aizdedzināja tās priekšpilsētas, no kurām uguns pārsviedās arī uz pašu pilsētu, kas pilnībā nodega, izņemot Kremli un vēl dažus piepilsētas cietokšņus. Krievijai draudēja lielas briesmas, tādēļ Ivans IV uzticēja visa karaspēka vadību līdz tam vairākkārt nežēlastībā kritušajam kņazam Vorotinskim, kam, apvienojot parasto un opričņinas karaspēku, 1572. gadā izdevās iebrucējus pilnībā sakaut. Tūlīt pēc tam opričņina tika likvidēta un cara dusmas tagad vērsās pret līdzšinējiem viņa gribas izpildītājiem – sākās nežēlīgas represijas pret pašiem opričņikiem. Opričņinas likvidēšanas gaitā daudziem zemes valdītājiem atdeva agrāk konfiscētos īpašumus, daudzi “nežēlastībā kritušie” tika apžēloti, reformēta valsts pārvalde un karaspēks, izbeidzās masveida slepkavības, tomēr terors, kaut arī mazākos apmēros, Krievijā turpinājās – tāpat nepārtraukti tika piespriesti nāvessodi un pielietotas cita veida represijas pret politiskajiem un militārajiem darbiniekiem – kaut vai tikai šķietamiem cara pretiniekiem (nonāvēts tika arī Maskavas glābējs, tatāru hāna Devlet-Gireja uzvarētājs kņazs Vorotinskis). Jāpiebilst, ka neuzticība un bailes pat no saviem vistuvākajiem līdzgaitniekiem un dzimtas locekļiem pavadīja Ivanu IV visu mūžu – vēl 1581. gadā, tikai dažus gadus pirms nāves, viņš pašrocīgi nogalināja savu vecāko dēlu - troņmantinieku Ivanu.

Līdz 16. gadsimta 70. gadu sākumam, sakarā ar valsts iekšējām problēmām, Krievija atturējās veikt plašākas militāras operācijas igauņu un latviešu zemēs, aprobežodamies ar nelieliem epizodiskiem sirojumiem. Tajā pašā laikā Ivans IV uzsāka aktīvu diplomātisko darbību: lai atvieglotu sava mērķa – iegūt izeju uz Baltijas jūru – sasniegšanu, viņš mēģināja izmantot savā labā nesaskaņas, kas izcēlās starp Poliju-Lietuvu, Zviedriju un Dāniju – jau 1563. gadā sākās tā sauktais “**Ziemeļu septiņgadu karš**”, kurā zviedri un dāņi, ko, savukārt, atbalstīja poļi, pat uzsāka karu par tiesībām pārvaldīt

Ziemeļīgauniju. Šo situāciju mēģināja izmantot krievu diplomāti, cenšoties, gan nesekmīgi, pierunāt Kurzemes-Zemgales hercogu **Gothardu Ketleru** atbrīvoties no poļu virskundzības un sabiedroties ar Krieviju, solot piešķirt viņam karaļa titulu un nodot valdījumā visu Livonijas teritoriju. Saņēmis Ketlera kategorisku atteikumu, cars līdzīgu piedāvājumu izteica Kurzemes un Sāmsalas-Lēnas bīskapijas valdītājam, hercogam **Magnusam**. Godkārīgais hercogs, būdams neapmierināts ar dāņu-zviedru kara iznākumu – 1570. gadā noslēgto “Štetīnas miera līgumu”, kas faktiski atjaunoja iepriekšējo teritoriālo stāvokli, kā arī ar to, ka viņa darbību ierobežoja Dānijas karaļa ieceltais militārais komandants, piekrita sarunām un devās uz Maskavu. Tajā pašā 1570. gadā Ivans IV **apprecināja Magnusu ar savu meitu un kronēja par Livonijas karali** (saīsināts viņa pieņemtais tituls bija Magnus von Gottes gnaden koning In Lifflandt, der Estnischen und lettischen Landen Herr, [...] – Magnuss, no Dieva žēlastības Livonijas karalis, igauņu un latviešu zemes kungs, [...]– vienīgais gadījums mūsu zemes vēsturē, kad vārds “latvieši” tiek minēts kāda valdnieka titulā⁴). Jaunajam “karalim” vispirms gan savu valsti vajadzēja atkarot no dāņiem, zviedriem un poļiem-lietuviešiem, bet tas, protams, bija iespējams tikai sadarbojoties ar Krievijas karaspēku, kuru Magnuss no savas puses solīja papildināt ar 1500 jātniekiem un tikpat daudz kājniekiem. Jau pirmajā Livonijas “atbrīvošanas” mēģinājumā Magnuss cieta neveiksmi: “karalis” bija uzsācis sarunas ar Rēveles pilsētu par mierīgu pakļaušanos viņa kundzībai, bet bez panākumiem, tādēļ, saskaņā ar līgumu, Rēveli aplenca krievu karapulki, tomēr pilsētu ieņemt neizdevās. Turpmāko karadarbību uz laiku apturēja mēra epidēmija.

1572. gada augustā nomira Sigismunds II Augusts, neatstājis mantinieku, tādēļ Žečpospolitas Seims par karali ievēlēja franču princi **Anrī Valuā** (Henry Valois; latviešu literatūrā minēts arī ar vārdu **Indriķis**), tomēr jau 1574. gadā viņš mantoja Francijas troni, kļūdams par karali Anrī III, un atstāja Poliju,

4 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 160. lpp.

vienlaikus tomēr vēl palikdams arī Žečpospolitas karalis. Šajā laikā frančiem radās iecere bijušās Livonijas teritorijā izveidot savai virskundzībai pakļautu karalisti, izraugoties par valdnieku kādu no Francijas prinčiem, tomēr šī doma tā arī nemaz nesāka īstenoties: saskaņā ar karaļa Anrī paša apstiprinātu dokumentu – tā dēvēto “**Anrī artikulu**”, ar kuru jau tā ietekmīgā muižniecības (šļahtas) ietekme valsts pārvaldē kļuva vēl spēcīgāka (starp citu, pieņēma principu liberum veto jeb aizlieguma brīvību: jebkurš Seima pārstāvis ar savu “**veto**” varēja apturēt lēmuma pieņemšanu pat tad, ja visi pārējie būtu bijuši “par”)⁵, **Anrī Valuā tika atcelts** un par Žečpospolitas karali 1576. gadā ievēlēts **Jagellonu** dzimtas atzara - Ungārijas karaļnama pārstāvis, Transilvānijas (Ungārijas province) valdnieks **Stefans Batorijs**, veiksmīgs politiķis un spējīgs karavadonis.

Izmantojot nenoteikto politisko stāvoli Žečpospolitā pēc Sigismunda II Augusta nāves, Ivans IV jau 1572. gadā sarīkoja kārtējo iebrukumu Igaunijas teritorijā, bet cieta sakāvi, tomēr jau nākošajā gadā krievu sirojumā atsākās no jauna, turpinoties līdz 1576. gadam un skarot arī latviešu zemes – 1575. gadā krievu karapulki nonāca līdz Vecsalacai, savukārt “Livonijas karaļa” Magnusa vadītie pulki 1576. gadā ieņēma Limbažus. Tomēr šie iebrukumi bija samērā maznozīmīgi, jo visur krievu karaspēkam stājās pretī kā zviedru, tā poļu-lietuviešu spēki, kuros ievērojama nozīme bija arī igauņu un latviešu karavīru vienībām, neļaujot ienaidniekam izvērsties plašākai darbībai.

1577. gada janvārī krievu karapulki kārtējo reizi mēģināja ieņemt Rēveli, tomēr atkal bez panākumiem – ievērojamus zaudējumus ienaidniekam nodarīja ne vien pilsētas aizstāvju artilērija un veiksmīgie pretuzbrukumi, bet arī amata zeļļa **Ivo Šenkenberga**, drosmes un kaujas prasmes dēļ iesaukta par **Hanibalu**, vadītā pilsoņu un igauņu zemnieku vienība, kas veica pārdrošus uzbrukumus krievu aizmugures daļām (gadu vēlāk Šenkenbergs krita krievu gūstā un tika

⁵ Всемирная история, том IV. – Москва, 1958. 429. lpp.

nogalināts). Saniknots par neveiksmēm, Ivans IV personiski uzņēmās karaspēka vadību, un **1577. gada vasarā** ar galvenajiem spēkiem, kuros bija aptuveni 11000 krievu un tatāru karavīru, iebruka Alūksnes novadā⁶. Stefans Batorijs nespēja krievu iebrukumu apturēt, jo šajā laikā vadīja kara darbību pret **Dancīgu** (tagad Gdaņska Polijā) – spēcīgu tirdzniecības pilsētu pie Baltijas jūras, kas nevēlējās atzīt karaļa virskundzību, bet centās iegūt patstāvību⁷. Nesastopot tikpat kā nekādu pretestību, Krievijas karapulki, izrādot ārkārtīgu nežēlību pret vietējiem iedzīvotājiem, dažos mēnešos ieņēma gandrīz visu tagadējo Latgales un Vidzemes teritoriju. Šo panākumu ietekmēts, Ivans IV izmainīja savu attieksmi pret “Livonijas karali” Magnusu, kuram, kā jau minēts, bija apsolījis **visu** Livoniju, ieskaitot tās teritorijas, kuras būs ieņēmis krievu karaspēks. Tagad cars nolēma Pārdaugavas hercogisti paturēt savā virskundzībā, atstājot Magnusam tikai zviedru varā esošo Igaunijas daļu. Magnuss, protams, ar to nevarēja samierināties un uzsāka slepenas sarunas ar Stefanu Batoriju, kā arī hercogu Gothardu Ketleru par sadarbību ar Žečpospolitu. 24. augustā publicēdams manifestu (svinīgu paziņojumu), ar kuru solīja visiem, kas padosies viņam, savu “karalisko” aizstāvību, viņš jau atklāti nostājās pret caru. Noticējuši, ka Magnusam tiešām varētu būt reāla valdnieka vara, kas spētu pasargāt no krievu un tatāru zvērībām, **Cēsu, Valmieras un Kokneses** pilsoņi un garnizoni arī padevās viņam, un Magnuss izvēlējās Cēsu pili par savu rezidenci, tomēr jau pēc nedaudz dienām Cēsis aplenca krievu karaspēks un Ivans IV uzaicināja “karali” uz pārrunām, kuru laikā Magnusu apcietināja, tomēr kā cara radniekam saglabāja dzīvību (jāpiezīmē, ka pēc neilga laika ar zviedru karaļa starpniecību Magnuss no gūsta tika atbrīvots un, atteicies no “Livonijas karaļa” titula, līdz mūža beigām – 1583. gadam – valdīja likumīgi iegūtajā Kurzemes bīskapijā⁸). Pēc Magnusa padošanās krievi iebruka pilsētā, tomēr pils aizstāvji

6 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 161. lpp.

7 Большая Советская Энциклопедия, том 10. Москва, 1952. 301. lpp.

8 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 164. lpp.

turpināja pretošanos vēl vairākas dienas, līdz kamēr izbeidzās gan pārtika, gan munīcija. 1577. gada 6. septembrī garnizona karavīri un civiliedzīvotāji, galvenokārt sievietes ar bērniem, kas pilī bija meklējuši patvērumu, kopskaitā ap 300 cilvēku, nolēma, ka labāk ir **labprātīgi doties nāvē**, nekā ļauties ienaidnieka varmācībai. Ļaudis sapulcējās kādā pils telpā, zem kuras novietoja vairākas mucas ar šaujampulveri, un, pēc īsa dievkalpojuma, garnizona komandieris **Heinrihs Boismans** pulvermucas aizdedzināja. Sprādzienā daļa pils sabruka, aprokot zem drupām visus, kas šajā telpā atradās. Pēc Cēsu krišanas krievu karapulki cara vadībā vēl ieņēma Valmieru un dažas citas Ziemeļvidzemes pils, tad, dzenot līdzī tūkstošiem gūstekņu, pārsvarā civiliedzīvotājus (pēc dažām ziņām ap 9000, pārsvarā jaunu cilvēku⁹), devās uz Tērbatu, no kurienes atgriezās Krievijā, atstājot iekaroto novadu pilīs savus garnizonus.

Jau drīz vien pēc krievu galveno spēku aiziešanas lietuvju karavīri atguva Daugavpili, kā arī Suntažus un Ērgļus, citviet iebrucējiem stājās pretī vietējo muižnieku organizētas bruņotas vienības, kuru sastāvā bijuši gan vācu un poļu-lietuvju profesionālie karavīri, gan arī, pie tam pārsvarā, latviešu karotāji. Tā, piemēram, 1577. gada decembrī Turaidas pārvaldnieka **Johana Bīringa** (Būring, arī Būrinck – iespējams, ka latvietis **Bīriņš**) vadībā, kaujas grupa, kuras sastāvā bijuši ap 100 vācu, 50 poļu un 200 latviešu karavīru¹⁰, atbrīvojuši **Cēsis**: nakts tumsā daži kaujinieki, izmantojot līdzpaņemtās kāpnes, pārkļuvuši mūrim un ar kāda vietējā atslēdznieka palīdzību atvēruši vārtus, pa kuriem pilsētā ienākuši pārējie karotāji un pārsteiguši krievus pilnīgi nesagatavotus aizstāvībai. Bīringa kaujas grupa spēja atbrīvot arī **Burtniekus, Limbažus, Straupi un Nītauri**.¹¹ Atbrīvotajās pilīs, pēc Bīringa aicinājuma, ievietojās poļu garnizoni.

9 Turpat, 177. lpp.

10 Faktiski Bīringa kaujas grupā minētie latviešu karavīri pārsvarā bija vietējie līvi (lībieši), tomēr, kā iepriekš minēts 1. nodaļas 2. sadaļā, šajā laikā, attiecībā uz Livonijas pamatiedzīvotājiem, jau bija izzuduši jēdzieni “līvs”, “kursis”, “zemgalis” un radies vienots apzīmējums “**latvis**” vai “**latvietis**”.

11 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, „Daugava” 1964. 174. – 175. lpp.

1578. gada sākumā Rīgas karaspēks nesekmīgi mēģināja atbrīvot Lielvārdi, bet zviedri, iesaistījuši savos pulkos vācu vasaļus un igauņu zemniekus, iebruka **Tērbatas** bīskapijā, savukārt krievi iekaroja zviedru spēku atbalsta bāzi **Peltsamā** (Igaunijā), kā arī, izejot no Lielvārdes un Aizkraukles, mēģināja iebrukt Kurzemē, bet nesekmīgi, toties lieli kurzemnieku spēki, pārsvarā latviešu karotāji, bruņinieka **Jirgena Butlera** vadībā aizgāja līdz Tērbatas bīskapijai un atņēma krieviem **Kirumpē** pili. Cars Ivans IV nespēja samierināties ar militāri nozīmīgās Cēsu pils zaudējumu, tādēļ 1578. gada vasarā trīs reizes mēģināja to atgūt, tomēr bez panākumiem. Tajā pašā laikā Cēsu virzienā sāka doties poļu-lietuviešu karaspēks, bet no Igaunijas puses tiem nāca pretī zviedru karapulki. Abas armijas tā paša gada oktobrī sastapās pie **Mujāniem** un kopējiem spēkiem pilnīgi satrieca iebrucējus, kas šajā kaujā esot zaudējuši vairāk kā 6000 vīru un 20 lielgabalus. Šī kauja parādīja, ka Krievijā jau sācies vispārējs militārais sabrukums, ko veicināja ne tik daudz pretinieku spēku pieaugums un sekmīgā sadarbība, kā Krievijas politiskais un ekonomiskais nespēks, ko bija radījis gan Ivana IV īstenotais terors, kurā tika fiziski iznīcināti daudzi spējīgi karavadoņi, politiķi un administratīvie darbinieki, kā arī tūkstošiem vienkāršo ļaužu (īpaši Novgorodas apgabalā), gan lielie kara izdevumi, ko pārsvarā sedza krievu zemnieki ar pārmērīgām kara klaušām un nodevām, kas, savukārt, noplicināja jau tā vājo lauksaimniecību – Pleskavas trešās hronikas autors šajā sakarībā raksta, ka “[..] no šī nodokļa un klaušām visi novgorodieši un pleskavieši kļuva nabagi un, ejot klaušās un nespējot nekā dot, nobeidzās aiz bada un sala [..]. Un viņš atņēma vāciešiem 24 Livonijas un Viplandes pilsētas un novietoja tur savus ļaudis ar ieročiem un pārtiku. Šo pārtiku veda no tālām Aizmaskavas vietām un piepildīja svešas pilsētas ar krievu ļaudīm, bet savējos iztukšoja”¹².

12 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 166. lpp.

Pēc Mujānu kaujas karadarbība Latvijas teritorijā izbeidzās, bet Žečpospolitas un Zviedrijas karaspēka tālāku virzību aizkavēja mēra epidēmija. Nākošajā, 1579. gadā, karaļa Stefana Batorija tiešā vadībā sākās poļu-lietuviešu karapulku iebrukums krievu zemēs **Polockas – Veļikije Luki** virzienā, savukārt zviedru karavadonis **Pontuss Delagardi** (De la Gardie) virzīja savus spēkus pret **Narvu**, turpmākajā kara gaitā atbrīvodams no krieviem visu **Ziemeļigauniju**, kā arī ieņemdams **Ingrijas** novadu (tagad Ižora Pēterburgas apkaimē – no Naravas upes līdz Ņevas grīvai un **Karēlijas** dienvidrietumdaļu. Stefana Batorija kraspēks, pēc Polockas, Veļikije Luku, Holmas, Staraja Rusas un citu nocietināto vietu ieņemšanas, vērsās pret spēcīgāko Krievijas rietumpierobežas pilsētu Pleskavu, tomēr tiešā uzbrukumā to nespēja ieņemt, tādēļ turēja vairākus mēnešus ilgstošā aplenkumā.

Zaudējis ne tikai iekarotās Livonijas teritorijas, bet arī plašus Krievijas apgabalus, Ivans IV, ar pāvesta Georga XIII legāta, jezuīta Antonija Posevīna (Antonio Possevino) starpniecību, piedāvāja Žečpospolitai izlīgumu, ko Stefans Batorijs arī pieņēma un **1582.** gada 15. janvārī **Jamzapoļskā** (Запольский Ям – Veļikije Luki pilsētas apkaimē) tika noslēgts pamiers uz 10 gadiem, pie tam Krievija **atteicās no visiem iekarojumiem bijušās Livonijas teritorijā**, bet **1583.** gadā pie **Pļusas** upes līdzīgu miera līgumu krievi noslēdza ar **Zviedriju**, atstājot tās valdījumā arī **Ingriju** un **Karēliju**: līdz ar to Krievija gandrīz pilnībā **zaudēja pieeju Baltijas jūrai**, izņemot vienīgi nelielu teritoriju pie Ņevas upes grīvas.

Livonijas kara iznākumu lielā mērā noteica iepriekš minētās iekšējās politiskās cīņas pašā Krievijā, ko pavadīja Ivana IV īstenotais terors pret saviem pavalstniekiem. Tas arī bija galvenais cēlonis valsts nonāksšanai līdz militāro un ekonomisko spēku izsīkumam, kā rezultātā karš tika zaudēts un, līdz ar to, uz daudziem gadu desmitiem ne tikai **pārtraukti Krievijas centieni paplašināt savu teritoriju rietumu virzienā** lai piekļūtu Baltijas jūrai, bet zaudētas arī plašas teritorijas pie Somu līča un Lādogas ezera. Protams, ka izšķiroša nozīme

Krievijas sakāvē bija karaļa Stefana Batorija un zviedru karavadoņa Delagardi veiksmīgajai politiskajai un militārajai darbībai, īpaši kara pēdējā posmā, tomēr viņu uzvaru var uzskatīt vienīgi par iepriekš minēto cēloņu sekām¹³.

Runājot par Krievijas sakāvi, nevar nepieminēt arī tādu faktoru, kā **latviešu un igauņu karavīru** lomu Livonijas kara gaitā. Gan kara pirmajā posmā (1558. – 1562.) Ordeņa karaspēka sastāvā, gan arī otrajā (1577. – 1582.), kopā ar atsevišķiem vācu bruņiniekiem un muižniekiem, kā arī paši savu vadoņu vadībā veidojot lielākas vai mazākas kaujas grupas un partizānu vienības, aizstāvēt pilis, kā arī veicot tiešus uzbrukumus atsevišķām krievu karaspēka daļām, iezemiešu karavīri spēja nodarīt ienaidniekam ievērojamus zaudējumus – šeit var atzīmēt kaut vai tikai jau minēto Bīringa kaujas grupu un tās panākumus, savukārt tā laika hronists Baltasars Ruso raksta, ka Rēveli no krievu uzbrukumiem vairākkārt glābuši tieši igauņu karavīri¹⁴.

Latviešu un igauņu karavīrus pienācīgi novērtēja un izmantoja arī pretinieks – tā, piemēram, kādā Gotharda Ketlera 1577. gadā rakstītajā ziņojumā teikts: “Tā kā viņš [Ivans IV] savā zemē nevar dabūt pietiekami daudz karavīru, tad viņš ieņemtajā teritorijā sapulcina visus zemniekus karavīru vecumā. Viņš tos savā veidā izrauga, ietērpj un liek apgādāt kā kājniekus vai jātniekus [...]”¹⁵. Ir zināms, ka jau 1558. gadā “liels skaits” sagūstīto latviešu vīru aizvesti uz Belozersku (pie Belajas ezera Krievijas ziemeļdaļā, Vologodas apgabalā), kur no viņiem saformēta strēlnieku vienība, kas pastāvējusi līdz pat 1624. gadam (1616. gadā šajā vienībā gan bija palikuši 140 latviešu karavīri, bet jau pēc gada – vairs tikai 50)¹⁶. Tāpat krievu karaspēkā Livonijas kara laikā bijuši arī ap 3000 latviešu jātnieku¹⁷.

13 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 166. lpp.

14 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 178. lpp.

15 Turpat, 172. – 173. lpp.

16 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983. 197. lpp.

17 Turpat, 221. lpp.

Jāpiezīmē, ka tā laika vēstures avotos – vienalga, vai vācu, krievu vai poļu dokumentos un hronikās latviešu, kā arī, gan mazāk, igauņu karavīri un to veikums, tikpat kā nav pieminēti un ziņas par viņu cīņām ir ļoti minimālas, tomēr pilnīgi pietiekamas, lai varētu secināt, ka vietējo iedzīvotāju bruņotie formējumi tomēr bijuši svarīgs militārais faktors. Šādas nepilnības vēstures avotos var izskaidrot vispirms ar to, ka tā laikmeta izglītotie cilvēki, to skaitā hronisti un citi autori, vispār pauda ļoti **nicinošu attieksmi pret zemniekiem** kā tādiem, tādēļ arī neuzskatīja par vajadzīgu tos pieminēt, bez tam - sava daļa vainas jāuzņemas arī valdošajiem slāņiem, kas nenovērtēja zemnieku karaspēka nozīmi savas zemes aizstāvēšanā un nereti pat atklāti vērsās pret atsevišķu karavadoņu centieniem veidot zemnieku militāros formējumus, nerunājot nemaz par vispārēju zemnieku apbruņošanu, un var pilnā mērā piekrist kādam vācu autoram, kas pēc Krievijas karapulku iebrukuma bijušās Livonijas teritorijā 1577. gadā rakstīja, ka “Šos iebrucēju pulkus mēs būtu varējuši ar Dieva palīgu sakaut, ja mēs būtu devušies pretī ar kurzemniekiem un mūsu zemniekiem [..] 18”.

2. **Pārdaugavas hercogiste.**

Kā jau minēts, ar 1561. gada 11. novembra Viļņā parakstīto padošanās aktu Livonijas teritorija tika sadalīta, izveidojot daļēji autonomo Kurzemes-Zemgales hercogisti un Lietuvai tieši pakļauto Pārdaugavas hercogisti, vienlaikus likvidējot Livonijas ordeni kā politisku, administratīvu un militāru institūciju. **Padošanās akts**, kā arī 1566. gadā parakstītais **inkorporācijas akts** (no latīņu valodas incorporatio – iekļaušana, pievienošana), ar kuru Pārdaugavas hercogiste juridiski tika pievienota Lietuvai un, līdz ar to, 1569. gadā iekļauta Žečpospolitā, **garantēja** bijušās Livonijas teritorijā saglabāt visas līdzšinējās

vācu privilēģijas, lēņa valdījumus un alodus (zemes īpašumus), vietējās administratīvās pārvaldes un jurisdikcijas (tiesu varas) tiesības, saglabāt vācu valodu kā oficiālo darījumu valodu vietējās institūcijās, kā arī ticības brīvību (kā zināms, livonieši, ar maz izņēmumiem, bija pievienojušies luterāniskajai Augsburgas konfesijai, savukārt Polijā un Lietuvā valdošā bija Katoļu Baznīca). Līdztekus šiem diviem dokumentiem it kā pastāvējis arī **trešais** – tā dēvētā “**Sigismunda Augusta privilēģija**”, ar kuru tikušas vēl vairāk paplašinātas jau tā ievērojamās muižnieku privilēģijas, ko nodrošināja minētie divi tiesiskie akti. Tā, piemēram, saskaņā ar šo dokumentu, visas lēņu muižas ir uzskatāmas gandrīz kā alodi, tas ir – privātīpašumi; muižniekiem tiek dotas jurisdikcijas tiesības pār saviem zemniekiem kā kriminālajās, tā civillietās (Livonijā tādas tiesības bija tikai arhibīskapijas vasaļiem); zemnieki, kas bez sava kunga ziņas atstājuši dzīvesvietas un apmetušies cita kunga valdījumos, atdodami atpakaļ “**tam, kā īpašumā viņi ir**”¹⁹ (šis formulējums, ja privilēģija tiktu īstenota, faktiski nostiprinātu **dzimtniecību** – zemnieku piesaistīšanu pie kunga zemes); muižnieki atbrīvojami no jebkādiem nodokļiem; zemniekiem nav jāpilda valsts klaušas, bet tikai muižnieka uzliktie pienākumi, kā arī jāpiešķir muižniecībai daudzas citas ekonomiska rakstura priekšrocības.²⁰ Karalis šo dokumentu esot apstiprinājis ar savu parakstu 1561. gada 28. novembrī, tomēr ne tolaik, ne vēlākos gadsimtos nevienā arhīvā nav bijis atrodams ne šī dokumenta oriģināls, ne arī juridiski apstiprināts noraksts, bet tajā pašā laikā muižniecība, īpaši 17. gadsimtā, atsaukusies uz to ikreiz, kad valsts vara centusies tās privilēģijas, kas nereti izvēršās patvaļībā, kaut nedaudz samazināt. Jāpiezīmē, ka vēl mūsdienās pastāv domstarpības par šāda dokumenta realitāti. Varētu uzskatīt, ka tas bijis tikai projekts, ko karalis nav apstiprinājis kā atsevišķu tiesisku aktu, iekļaujot daļu tajā minēto prasību un nosacījumu Padošanās un Inkorporācijas aktos, bet

19 Kurlovičs G., Tomašūns A. Latvijas vēsture vidusskolai, 1. – R., 1999. 123. lpp.

20 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 151. – 154. lpp.

daļu noraidot. Tāpat ir iespējams, ka Sigismunds II Augusts ir piekritis visām šīm prasībām, tomēr nezināmu iemeslu dēļ iesniegto dokumentu nav parakstījis, līdz ar to tas palicis tikai **nodoma** stadijā. Muižniecības arguments, ka karaļa parakstīto “Sigismunda Augusta privilēģiju” nevar uzrādīt tādēļ, ka dokumenta oriģināls vienkārši pazudis, nav nopietns, jo, kā jau minēts, vismaz valsts kancelejas arhīvā noteikti vajadzēja saglabāties juridiski apstiprinātam norakstam.

Polijas-Lietuvas valdība varēja sākt sakārtot Pārdaugavas hercogistes politiski administratīvo sistēmu tikai pēc tam, kad 1564. gadā noslēdza pamieru ar Krieviju. 1566. gadā tika sekularizēta Rīgas arhibīskapija, līdz ar to hercogistes teritorija kļuva viengabalaināka, vieglāk administrējama. Kā jau iepriekš minēts, hercoga Gotharda Ketlera vietā par karaļa vietvaldi Pārdaugavas hercogistē (Inflantijā) Sigismunds II Augusts iecēla lietuviešu karavadoni **Janu Hodkeviču**, vienlaikus nosakot viņa dzimtas ģerboni – **baltu grifu sarkanā vairogā** - par hercogistes ģerboni (1921. gada 15. jūnijā ar Latvijas Republikas Satversmes sapulces lēmumu to iekļāva Valsts ģerbonī, tādējādi simbolizējot Latvijas etnogrāfiskos novadus - Latgali un Vidzemi). Administratīvo pārvaldi veidoja, sadalot hercogistes teritoriju četros – **Daugavpils, Cēsu, Turaidas un Rīgas - apriņķos** jeb prezidijos (no latīņu valodas praesidere – sēdēt priekšā; aizsargāt, vadīt), paredzot katra apriņķa administrēšanai no vācu bruņniecības pārstāvjiem iecelt pārvaldnieku jeb prezidentu ar Lietuvas seima senatora (seima locekļa) tiesībām un pilnvarām, bet tiesiskuma nodrošināšanai nozīmēt trīs tiesnešus un divus tiesas piesēdētājus, kā arī notāru. Vienlaikus ar šīm administratīvajām izmaiņām, karalis uzsāka arī poļu-lietuviešu ietekmes paplašināšanu, izlēņojot, pretēji vācu muižnieku interesēm, sekularizētās Rīgas arhibīskapijas īpašumus galvenokārt šļahtičiem (poliski szlachta – Polijas-Lietuvas muižniecība).

Esošā politiskā un militārā situācija liedza Žečpospolitai īstenot daudzas ieceres tālākajai politiskās varas nostiprināšanai, administratīvās pārvaldes

pilnveidošanai un saimnieciskā stāvokļa uzlabošanai Pārdaugavas hercogistē, un šo darbu varēja turpināt tikai pēc Jamzapoļskas miera līguma noslēgšanas. Jau tajā pašā, 1582. gadā, karalis Stefans Batorijs izstrādāja Pārdaugavas hercogistes jeb, kā to dēvēja poļu dokumentos, **Inflantijas satversmi** (Konstytucyje Inflantские) lai, kā minēts satversmes 1. paragrāfā, “krieviem atkarotajā teritorijā nodibinātu likumību un taisnību”²¹. Visa hercogistes teritorija, kurai tagad pievienojās arī bijušā Tērbatas bīskapija un līdzšinējie zviedru un somu valdījumi Dienvidigaunijā, tika iedalīta **trijās** administratīvajās vienībās – apriņķos jeb prezidijos: **Cēsu**, kurā ietilpa tagadējā Latgale un Vidzemes austrumdaļa līdz līnijai Trikāta – Cēsis – Turaída – Bukulti, **Tērbatas** un **Pērnavas**, kuras robeža sniedzās līdz Gaujas ietekai jūrā (vēlāk, 1598. gadā, šīs administratīvās vienības pārdēvēja par **vaivadijām** (no poļu valodas wojewodztwo), bet to administratīvos vadītājus – par **vaivadiem** (no poļu wojwoda – slāvu valodās ‘karavadonis’))²². 1589. gadā Stefana Batorija pēctecis, Žečpospolitas karalis **Sigismunds III Vāsa**, lai sekmīgāk veiktu administratīvo un saimniecisko darbību, esošo satversmi pilnveidoja, izveidojot apriņķu ietvaros mazākas administratīvās vienības – **stārastijas** (starostwo), kopskaitā 26, no tām tagadējā Latvijas teritorijā – 18, kuras pārvaldīja **stārasti** (no poļu valodas starosta – vecākais). Bez administratīvajām funkcijām stārasta pienākumos ietilpa arī viņa iecirknī esošo **valsts muižu** (domēņu) **pārraudzīšana**, tādēļ nereti par stārastiju tiek dēvēts tikai šis valsts muižu kopums. Jāpiebilst, ka $\frac{1}{3}$ stārastijas ienākumu tika ieskaitīti valsts kasē, $\frac{1}{3}$ izmantoja hercogistes aizsardzības stiprināšanai, bet atlikušo $\frac{1}{3}$ saņēma paši stārasti kā **atalgojumu** par savu darbību²³, līdz ar to viņi bija **tieši ieinteresēti** veicināt savu pārvaldāmo teritoriju saimniecisko attīstību (no šiem līdzekļiem

21 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 170. lpp.

22 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava” 1962. 127. lpp.

23 LPE, 9 sēj. – R., 1987. 223. lpp.

stārastam gan bija jāuztur arī pils un jānodrošina aizsardzībai nepieciešamais bruņojums). Par stārastiem varēja iecelt tikai poļu vai lietuviešu dižciltīgos - saskaņā ar konstitūciju abu tautību pārstāvjiem vajadzēja būt līdzīgā skaitā, tomēr biežāk šos amatus ieņēma poļi. Vēlākos gados stārastu amatus sāka piešķirt arī vācu muižniecības pārstāvjiem un, tā kā tas bija pretrunā ar pastāvošo satversmi, tad 1598. gadā tika izdarīts konstitucionāls labojums, kas vāciešiem jeb “inflantiešiem” piešķīra vienādas politiskās tiesības ar poļiem un lietuviešiem, tādējādi arī vaivada amatu varēja iegūt vācietis²⁴. Apriņķu (vaivadiju) administratīvo pārvaldi kopā ar prezidentu (vaivadu) īstenoja muižnieku kopsapulce – agrākā landtāga pēctecis **seimelis** jeb **seimiks** (mazais seims), kas no sava vidus izvirzīja sešus delegātus – pa diviem no katras tautības (poļu, lietuviešu un vāciešu) muižniekiem – uz Lietuvas seimu.

Lielu vērību Stefans Batorijs veltīja Pārdaugavas hercogistes drošībai un saimnieciskajam stāvoklim, vienlaikus cenšoties mazināt ne tikai vācu muižniecības politisko un administratīvo, bet arī ekonomisko ietekmi. Kā jau zināms, Livonijas pastāvēšanas pēdējos gados gan Ordeņa mestrs, gan vēl vairāk arhibīskaps, izlēņoja un izdāvāja ievērojamas zemes platības ne tikai par militārajiem nopelniem, bet arī daudzu citu visdažādāko iemeslu dēļ, līdz ar to, ņemot vērā, ka vasaļi – muižu turētāji tika atbrīvoti no nodevām un nodokļiem, valsts ienākumi bija samērā nelieli, bez tam arī vasaļu pienākumi pret valsti bija minimāli (kā zināms, tieši lielo vasaļu nevēlēšanās atbalstīt Ordeni un arhibīskapu kļuva par vienu no Livonijas sabrukuma cēloņiem). Līdzīga situācija bija arī pašā Žečpospolitā, pie tam lielākie zemes turētāji – magnāti – bija tik spēcīgi, ka karalim faktiski bija palikusi tikai nomināla vara. Lai stiprinātu valsti, tas ir - palielinātu valdnieka ietekmi, vajadzēja vājināt magnātu spēku, tādēļ jau 1562. gadā Sigismunds II Augusts Polijā uzsāka **muižu redukciju** (no latīņu valodas *reducere* – vest atpakaļ, atgriezt iepriekšējā stāvoklī), atsavinot magnātiem daļu agrāk piešķirto zemju un atgriežot tās valsts

24 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 192. lpp.

pārvaldībā, kā arī piešķirot kā lēņus vienkāršajiem šlahtičiem (sīkmuizniekiem), līdz ar to palielinot karaļa atbalstītāju skaitu. Līdzīgas izmaiņas bija nepieciešamas arī bijušajā Livonijā, bet karadarbības dēļ tās nevarēja īstenot. Tomēr pēc Jamzapoļskas miera līguma noslēgšanas muižu redukcijas jautājums no jauna kļuva aktuāls un attiecināts uz visu Žečpospolitu, tātad arī uz Pārdaugavas hercogisti. Tādēļ jau 1582. gadā karalis Stefans Batorijs izveidoja īpašu komisiju, kurai vajadzēja izvērtēt, ar kādām tiesībām muižu turētāji tās valda. Saskaņā ar šīs komisijas slēdzienu, par **nelikumīgiem** valdījumiem tika atzīti Rīgas arhibīskapa dāvinājumi, kas it kā esot doti “necienīgām personām”, kā arī tie pēdējo mestru un karaļa vietvalža Jana Hodkeviča piešķirtie lēņi, kuriem nebija karaļa Sigismunda II Augusta apstiprinājuma²⁵. Neraugoties uz vācu muižniecības protestiem un atsaukšanos uz Sigismunda privilēģiju, minēto kategoriju valdījumi tika atsavināti un ieskaitīti valsts zemēs (stārastijās), kā arī piešķirti Katoļu Baznīcai un poļu muižniekiem, pie tam Stefans Batorijs deklarēja, ka šo zemi ieguvis karā, tādēļ, **pamatojoties uz kara tiesībām** (iure belli), **nav saistīts ar sava priekšteča solījumiem**²⁶. Redukcijas nosacījumus, vērstus pret vācu muižniecību, vēl vairāk pastiprināja karalis Sigismunds III Vāsa ar 1589. gada Pārdaugavas hercogistes konstitūciju, atkārtojot sava priekšteča norādījumu, ka **nav spēkā tie lēņi, kas doti “juku laikos” “nevērtīgajiem ļaudīm”**, un nosakot, ka **“inflantiešiem”** (livoniešiem), līdzīgi kā **nedižciltīgajiem** poļu un lietuviešu šlahtičiem, piešķirami tikai **nelieli valdījumi** – “mazās muižas”, savukārt pilis un lielie zemes valdījumi jānodod “pēc nopelniem” poļu un lietuviešu **dižciltīgajiem**²⁷. Dzīvē šie nosacījumi tomēr nespēja pilnībā īstenoties, tādēļ, kā jau minēts, lai legalizētu (likumīgi atzītu)

25 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 265. lpp.

26 Spekke A. Latvijas vēsture. – R., 2003. 165. lpp.

27 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 265. - 266. lpp.

reālo situāciju, 1598. gada konstitūcijas labojums paredzēja vienādas tiesības visām trijām tautībām.

Līdztekus administratīvajiem un saimnieciskajiem pasākumiem, Pārdaugavas hercogistē sākās arī izmaiņas reliģiskajā jomā. Neraugoties uz to, ka ar 1561. gada Padošanās aktu luteriskajā Livonijā bija noteikta ticības brīvība, Stefans Batorijs ar tiešu pāvesta legāta, jezuīta Antonija Posevīna līdzdarbību, sāka veikt intensīvus **rekatolizācijas** (katolicisma atjaunošanas) pasākumus. Ņemot vērā Posevīna norādījumu, ka “ķecerīgās” zemes pārvaldīšana jāuztic “labam katolim”²⁸, par Pārdaugavas hercogistes administratīvo vadītāju – karaļa vietvaldi tika iecelts ietekmīgās lietuviešu magnātu **Radzivillu** (Radivilos; Radziwiłłowie) dzimtas pārstāvis, kardināls (no latīņu valodas cardinalis- galvenais; katoļu Baznīcas augstākā amatpersona pēc pāvesta) **Georgs** (Jurgis) **Radzivills**, bet par viņa vietnieku un padomnieku – poļu bīskaps **Demetrijs Solikovskis**. Pamatojoties uz 1582. gada Satversmes 2. paragrāfu, bijušās Rīgas arhibīskapijas un citu Livonijas bīskapiju vietā nodibināja jaunu, **Inflantijas** jeb **Cēsu bīskapiju**, kuras sēdeklis atradās **Cēsīs**, piešķirot tai plašus zemes valdījumus un vairākas pilis. Šis pats Satversmes paragrāfs paredzēja dibināt katoļu draudze un katoļu skolas visās hercogistes pilsētās, miestos un ciemos²⁹. Lai īstenotu šos pasākumus, no Polijas un Lietuvas tika ataicināti katoļu garīdznieki, pārsvarā jezuīti, īpaši sagatavoti darbam luteriskā vidē, bet viņu uzturēšanai un darbības nodrošināšanai paredzēja atsavināt visu līdzšinējo Baznīcas mantu un īpašumus, kas nonākuši “laicīgās rokās”. Jesuītu priesteri ātri apguva vietējās - latviešu un igauņu – valodas, tomēr viņu skaits bijis nepietiekams un luterāņu pretestība pietiekami liela, lai spētu gūt kādus jūtamus panākumus³⁰, kā izņēmumus varētu uzskatīt tikai atsevišķu priesteru, kā, piemēram, **Ertmaņa Tolgsdorfa** darbību – minēto

28 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 184. lpp.

29 Turpat, 170. lpp.

30 Turpat, 187. lpp.

garīdznieku latvieši godājuši par “veco kungu”, “tēvu” un “bīskapu”³¹. Tajā pašā laikā, lai papildinātu karā izpostītās zemes iedzīvotāju, galvenokārt zemnieku skaitu, kā arī lai mazinātu luterānisma ietekmi vienkāršās tautas vidē, uz bijušo Livoniju tika aicināti pārliecināti katoļi no citām valstīm, piedāvājot kolonistiem auglīgas zemes un dažādas privilēģijas. Tā, piemēram, Stefans Batorijs sāka organizēt Tērbatas apgabala kolonizāciju ar izceļotājiem no Beļģijas, bija paredzēts hercogistē noņemt arī bavāriešus, savukārt karaļa aicinātie zemnieki no poļu Mazovijas novada, neraugoties uz to, ka viņu dzimtenē lauksaimnieciskās zemes bija sliktākas kā Pārdaugavas hercogistē, tomēr atteikušies pārceļot³². Šos kolonizācijas centienus pārtrauca Stefana Batorija nāve un turpmāk sekojošās politiskās norises.

3. **“Kalendāra nemieri” Rīgā.**

Kā jau zināms, Rīgas pilsēta neparakstīja 1561. gada “Padošanās aktu”, līdz ar to saglabājot patstāvību. Par ieganstu šādai rīcībai Rīgas rāte sākotnēji minēja juridisko pakļautību vācu ķeizaram, tomēr izrādījās, ka tāda nemaz nav bijusi – vasaļattiecībās ar ķeizaru bija Rīgas virskungs – Livonijas ordeņa mestrs, savukārt pēdējais mestrs Gothards Ketlers, nolikdams savas pilnvaras, ar īpašu dokumentu bija atsvabinājis pilsētu no visām saistībām pret Ordeni, līdz ar to arī pret vācu ķeizaru. Noskaidrojot, ka no Vācu nācijas Svētās Romas impērijas nekāds atbalsts nav gaidāms, Rīgas rāte uzsāka sarunas ar Polijas-Lietuvas karaļa vietvaldi Mikolaju Radzivillu par garantijām visu līdzšinējo privilēģiju, ieskaitot arī ticības brīvību, saglabāšanu. Radzivills karaļa vārdā to arī apsolīja un Rīgas pilsoņi jau nodeva paklausības zvērestu, tomēr Polijas

31 Latviešu literatūras vēsture- II. L. Bērziņa virsred. – R., 1935. 25. lpp.

32 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 185. lpp.

Seims karaļa dotās garantijas neapstiprināja, tādēļ rīdzinieki, savukārt, doto zvērestu pasludināja par atceltu³³, līdz ar to Rīga, kaut arī bez juridiska pamatojuma, turpmākos divdesmit gadus pastāvēja kā **brīvpilsēta**, tas ir – īstenoja patstāvīgu, no ārējām varām neatkarīgu sabiedriski politisko un saimniecisko dzīvi. Šāds stāvoklis, protams, neapmierināja Polijas-Lietuvas valdošos slāņus, kas bija ieinteresēti tieši pārvaldīt šo nozīmīgo tirdzniecības centru, tomēr karalis Sigismunds II Augusts atturējās no pilsētas vardarbīgas pakļaušanas ar militāriem līdzekļiem³⁴, jo tādā gadījumā, ņemot vērā rīdzinieku aizsardzības spējas, tā varētu tikt sagrauta un uz ilgāku laiku zaudētu savu tirdzniecisko potenciālu (no latīņu valodas *potentia* – spēks, iespēja), pie tam tās atjaunošana prasītu ievērojamu laiku un līdzekļus (jāpiebilst, ka, iespējams, šī paša iemesla dēļ – lai saglabātu pilsētu neskartu - arī Ivana IV karapulki, 1559. gadā nonākuši Rīgas pievārtē, neuzsāka tiešu uzbrukumu un pēc trīs dienu aplenkuma, kura laikā, iespējams, gaidījuši, bet nesagaidījuši pilsētas labprātīgu padošanos, devās citos virzienos). Tādēļ bruņota spēka vietā karalis izvēlējās ekonomiskus pasākumus, kas mazināja pilsētas ienākumus un, līdz ar to, vājināja tās saimniecību. Izmatojot faktu, ka viens no galvenajiem Rīgas labklājības pamatiem bija Daugavas ūdensceļš, uz kuru jau no senākiem laikiem Rīgai piederēja monopoltiesības, Sigismunds II Augusts 1562. gadā piešķīra arī **Cēsīm** un **Valmierai** privilēģiju brīvi tirgoties ar kuģiem, kas brauc pa Daugavu, bez tam ūdensceļš no Daugavas kreisā krasta līdz upes viduslīnijai, piederēja Kurzemes-Zemgales hercogam, kas, savukārt, lai nevajadzētu izmantot Rīgas starpniecību, sāka veidot spēcīgu tirdzniecības ostu **Ventspilī**. Poļi mēģināja radīt Rīgai konkurējošu tirdzniecības ostu arī **Salacgrīvā**, bet šim pasākumam nebija panākumu, toties rīdzinieku ienākumus ievērojami mazināja poļu administrācijas iedibinātie muitas punkti pie **Daugavpils**, **Kokneses** un

33 Straubergs J. Rīgas vēsture. –“Grāmatu Draugs” (bez izdošanas vietas un gada).

34 Butulis I. u.c. Pasaules vēsture vidusskolai II. – R., 2001. 86. – 87. lpp.

Lielvārdes, kas iekasēja nodevas no visām liellaivām un plostiem, kas devās uz Rīgu, kā arī 1565. gadā **Daugavgrīvā** uzceltais nocietinātais tirdzniecības kontroles punkts. Rīgas saimnieciskais stāvoklis vēl vairāk pasliktinājās pēc tam, kad 1579. gadā Stefana Batorija spēki ieņēma **Polocku**, līdz ar to gūstot kontroli pār visu Daugavas tirdzniecības ceļu. Šādos apstākļos rīdzinieki saprata, ka juridisku brīvpilsētas statusu, tas ir - pilnīgu neatkarību no ārējām varām - pilsēta nespēs iegūt, tādēļ Rīgas rāte jau no 1562. gada veica nemitīgu diplomātisko darbību, cerībā saglabāt pēc iespējas vairāk seno privilēģiju. Sevišķi intensīvi sarunas tika veiktas laika posmā no 1579. līdz 1581. gadam, kad vairs nevarēja būt nekādu šaubu par Livonijas kara iznākumu un rīdziniekiem bija skaidrs, ka tiem nav citas izejas, kā padoties Žečpospolitai un pieņemt karaļa diktētos nosacījumus: bez kādiem kavēkļiem atļaut Rīgā darboties katoļu garīdzniekiem un nodot viņu rīcībā kādu no baznīcām, pilsētas pārvaldē iekļaut valsts varas pārstāvi jeb **burggrāfu** - vienu no četriem rātes ievēlētajiem birģermeistariem, kuru izraugās un ieceļ amatā karalis, kā arī, bez jau pastāvošajām tirdzniecības un muitas nodevām, ieviest īpašu ostas nodokli - **portoriju** (no latīņu valodas *portus* – osta), no kura $\frac{2}{3}$ ienākumu ieskaitāmi karaļa kasē. Rīga, savukārt, saglabā visas senākās privilēģijas gan attiecībā uz pilsētas iekšējo likumdošanu un kārtību, gan arī tirdzniecību: tiek atjaunotas Rīgas tiesības pārvaldīt visu Daugavas ūdensceļu, Rīgas tirgotājiem piešķirta priekšrocība darījumos ar ievērojamo Krievijas tirdzniecības pilsētu Smolensku, kā arī noteikts, ka visām ārzemju precēm, ieskaitot arī tās, kas plūst pa Gaujas ceļu, tāpat kā senāk jāiet tikai caur Rīgas ostu, līdz ar to Pārdaugavas hercogistes teritorijā tiek aizliegta jaunu ostu izbūve. 1581. gada 14. janvārī Stefans Batorijs dokumentu par Rīgas privilēģijām parakstīja, un tā paša gada 7. aprīlī rāte un namnieki jaunajam pilsētas virskungam nodeva **uzticības zvērestu**. Līdz ar šo aktu atsākās Rīgas uzplaukums: pieauga kopējais preču apgrozījums, tirdzniecībā ar Rīgu iesaistījās rietumvalstis, kurām agrāk nebija tiesības bez

Hanzas piekrišanas veikt darījumus ar rīdziniekiem (piemēram - 1584. gadā Stefana Batorija piekrišanu atļaut tirgoties “*Polijas karaļa pārvaldītajā Latvijā un Livonijā*” saņēma angļu tirdzniecības savienība *Eastland Company* ³⁵). Tirdznieciskā apjoma pieaugumu uzskatāmi rāda no Rīgas uz Rietumeiropas ostām caur Zunda šaurumu izejošo kuģu skaits: ja 16. gadsimta vidū ikgadēji izgājuši vidēji 125 kuģi, tad laika posmā no 1594. līdz 1599. gadam – vidēji 170³⁶, bet tajā pašā laikā jāatzīmē, ka kuģošana norisēja arī pa Lielā un Mazā Belta šaurumu, bez tam liela daļa preču apgrozījās starp Baltijas jūras iekšējām ostām, tādejādi minētie skaitļi pēc dažiem aprēķiniem parāda tikai nepilnu pusi (apmēram 49%) no Rīgas tirdzniecības kopapjoma³⁷. Ņemot vērā iepriekš minēto, varētu uzskatīt, ka Rīgas iekļaušanās Žečpospolitā un tai dotās privilēģijas stabilizējušas ne tikai pilsētas saimniecisko, bet arī iekšējo politisko dzīvi, tomēr notika otrādi: līdz ar Rīgas padošanos aizvien vairāk saasinājās jau līdz tam saspīlētās attiecības starp pilsētas valdošo slāni – **patriciātu** un **namniekiem**, kas noveda pie atklāta konflikta, ko varētu dēvēt pat par revolūciju, vēsturē pazīstamu kā “**kalendāra nemieri**”.

Kā jau zināms, Rīgas pārvaldi, sākot jau no pilsētas pastāvēšanas pirmlaikiem, pakāpeniski pārņēma savās rokās samērā neliela pilsoņu grupa – bagātākās, ietekmīgākās lieltirgotāju dzimtas jeb tā dēvētie patricieši, savukārt galvenā iedzīvotāju masa – namnieki, nerunājot nemaz par nemantisko pilsoņu slāni, kuram vispār nebija nekādu politisko tiesību, laika gaitā aizvien vairāk tika atstumti no līdzdalības politisko, administratīvo un sadzīves jautājumu risināšanā. Attiecības starp Rīgas rāti un tai opozīcijā (no latīņu valodas *oppositio* – pretstatīšana; kādas ļaužu grupas vai slāņa domu, uzskatu, politikas pretstatīšana valdošās grupas vai slāņu uzskatiem un politiskajai darbībai)

35 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500. – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 453. lpp.

36 Latvijas PSR Mazā Enciklopēdija – III. – R., 1970. 172. lpp.

37 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500. – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 465. lpp.

esošajiem namniekiem, kuru kopumu pārstāvēja ģildes, īpaši saasinājās pēc Livonijas sabrukuma, kad pilsēta palika bez virskunga un, līdz ar to, rāte ieguva gandrīz vai neierobežotu varu, stāvošu ārpus jebkādas kontroles par pilsētas finansēm, tas ir – naudas līdzekļu izlietošanu. Tāpēc arī Rīgas pilsoņu kopums deva uzticības zvērestu Žečpospolitas karalim kā pilsētas virskungam, īpaši vēl tādēļ, ka Stefans Batorijs bija apsolījis pilnīgu ticības brīvību – ar to saprata, ka Rīgā kā valdošā konfesija tiek saglabāts luterisms. Tomēr, kā vēlāk izteicies pāvesta legāts kardināls **Posevīns**, kas šajā laikā aktīvi darbojās bijušajā Livonijā, lai veiktu rekatolizāciju, šāds solījums bijis dots tikai kā diplomātiska nepieciešamība, lai nodrošinātu luterisko livoniešu lojalitāti (no franču valodas *loyal* – uzticams)³⁸.

1582. gada 12. martā Stefans Batorijs svinīgi ieradās Rīgā, kur uzturējās līdz 27. maijam. Jau ar pirmajām savas vizītes (no latīņu valodas *visitare* – apmeklēt; apmeklējums kādā noteiktā nolūkā) dienām karalis par galveno apmeklējuma iemeslu izvirzīja reliģisko jautājumu risināšanu. Atkārtodams iepriekšējos solījumus par luterisma saglabāšanu, Stefans Batorijs tomēr norādīja, ka ticības brīvība nozīmē visu konfesiju līdztiesību, tādēļ bijušajā Livonijā, līdz ar to arī Rīgā, katoļticīgajiem ir tādas pašas tiesības, kā Augsбургas konfesijas piekritējiem, un viņa nolūks esot atjaunot kā pilsētās, tā lauku apvidos katoļu baznīcas un skolas, tādēļ rātei nekavējoši jāizpilda prasība par dažu Rīgas baznīcu nodošanu katoļiem. Rāte, zinot pilsoņu pretkatolicisko noskaņojumu, sākotnēji centās pārliecināt karali, lai viņš no šīs prasības atteiktos, bet pēc tam, kad Stefans Batorijs kategoriski palika pie sava, nosacījuma, piedāvāja katoļiem krievu pareizticīgo baznīcu, savukārt valdnieks pieprasīja **Doma** baznīcu. Pēc ilgstošām sarunām, kurās piedalījās arī luterāņu mācītāji, abas puses vienojās, ka katoļi saņem Rīgas latviešu draudzes **Svētā a** baznīcu un **Marijas-Magdalēnas** baznīcu ar vēl pastāvošo sieviešu klosteri, kā

38 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500. – 1600. – Stokholma, “Daugava” 1964. 185. lpp.

arī vairākus namus, savukārt pārējās baznīcas pilsēta pārņēma savā valdījumā, maksājot par to ikgadēju nodevu par labu a baznīcai, savukārt **latviešu draudzei** tiek piešķirta **Svētā Jāņa** baznīca (to gan vēl vajadzēja atjaunot, jo, kā zināms, reformācijas laikā tajā tika ierīkota pilsētas ieroču noliktava). Jāatzīmē, ka šajās sarunās karaļa prasības aktīvi aizstāvēja rātskungs **Gothards Vellings** un sindiks (rātes sekretārs) **Johans Tastijs** – viņi bija arī pieņemtā kompromisa (no latīņu valodas *kompromissum* – izlīgums starp pretējām pusēm, kas panākts ar savstarpēju piekāpšanos) līguma sastādītāji, un par sadarbību Stefans Batorijs tos iecēla muižnieku kārtā, savukārt rāte viņiem izteica savu atzinību, piešķirot naudas apbalvojumu³⁹. Lai novērstu pilsoņu iespējamo neapmierinātību, karalis apstiprināja vairākas Mazās ģildes senākās privilēģijas, deva atļauju ģildes locekļiem apmeklēt Melngalvju namu (līdz tam tā bija tikai Lielās ģildes privilēģija), kā arī izdeva aizliegumu nodarboties pilsētā ar amatniecību personām, kas nav saņēmušas Mazās ģildes oldermaņa (arī eltermanis; ģildes vecākais) atļauju. Šie pasākumi, iespējams, arī būtu nomierinājuši Rīgas pilsonību, īpaši vēl tādēļ, ka minēto baznīcu nodošanai katoļu pārvaldīšanā bija piekrituši visi pilsētas luterāņu mācītāji; neapmierinātība izpaudās vienīgi attieksmē pret sindiku Tastiju un rātskungu Vellingu par, pēc pilsoņu domām, pārāk lielo piekāpību poļu prasībām, īpaši attiecībā uz rātes piekrišanu atļaut pilsētā darboties jezuītiem – visaktīvākajiem luterisma pretiniekiem.

Jāsaka, ka pilsoņu bažas bija pamatotas, jo, ieguvuši savā rīcībā dievnamus, jezuītu priesteri uzsāka aktīvu **pretreformācijas** darbību, īpaši cenšoties “atgriezt no ķecerības maldiem” Rīgas latviešus (jāpiezīmē, ka šādu politiku – centienus ietekmēt galvenokārt iedzīvotāju zemākos slāņus, šajā gadījumā latviešus, jezuīti izmantoja ne tikai Rīgā un visā pārējā Pārdaugavas hercogistes teritorijā, bet it visur, kur vien norisēja rekatolizācijas procesi). Lai sagatavotu garīdzniekus, kas labi pārzinātu vietējos apstākļus un mācētu latviešu valodu, neraugoties uz luterāņu mācītāju un rātes iebildumiem, jau nākošajā, 1583. gadā

39 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un laika. 282. lpp.

pie a baznīcas nodibināja katoļu garīgo skolu – **jezuītu kolēģiju** (koledžu), kurai ar īpašu karaļa aktu piešķīra vairākus zemes īpašumus, kā arī ievērojamu ikgadēju summu no Rīgas portorija (ostas muitas) ienākumiem. Kā jau iepriekš minēts, sākotnēji gan Rīgas luterāņu mācītāji, gan arī pilsoņi, šķita, vismaz ārēji, samierinājušies ar katoļu Baznīcas darbības atsākšanos, tomēr, kad katoļu priesteri sāka aizvien asāk un naidīgāk vērsties pret “ķecerīgajiem” rīdziniekiem, aicinot tos atgriezties pie “īstās” ticības, arī luterāņu mācītāji savos sprediķos sāka uzbrukt katoļiem, īpaši jezuītiem, kā arī vainot rāti par pārmērīgo piekāpību jezuītu prasībām. Šajos savstarpējos apvainojumos, kas aizvien biežāk atskanēja no baznīcu kancelēm, īpaši izcēlās Doma baznīcas virsmācītāja **Johana Dāles** sprediķi ⁴⁰, kuru ietekmē pilsētā reizēm sākās jau atklāta vardarbība pret jezuītiem. Rīdzinieku attieksmi pret katoļticību šajā laikā labi raksturo jezuīta **Pētera Skargas**, aktīva rekatolizācijas īstenotāja, ziņojumi Ordeņa ģenerālim: jau 1582. gadā viņš raksta, ka “*pilsēta liekas stipri sazvērējusies palikt savā herēzē* (ķecerībā)”, savukārt 1584. gadā atzīst, ka “*cerības atgriezt dvēseles Dievam ir mazas*”⁴¹. Savstarpējā reliģiskā neiecietība, kā arī Rīgas namnieku opozīcijas attiecības ar rāti bija tiktāl saasinājušās, ka bija vajadzīgs tikai kāds vairāk vai mazāk pamatots iegansts, lai izvērstos atklāts konflikts. Par šādu ieganstu 1584. gada nogalē kļuva savā būtībā racionāls (no latīņu valodas *rationalis* – saprātīgs; lietderīgs, pamatots) jautājums par **kalendāra reformu**.

Vajadzību pēc kalendāra reformas bija izsaukusi neprecizitāte laika skaitīšanas sistēmā, kas pastāvēja Eiropas zemēs jau no 45. gada pirms mūsu ēras. Tā laika Romas astronomi bija aprēķinājuši, ka astronomiskā gada ilgums, tas ir – laika posms, kurā Zeme apriņķo Sauli – ir **365,25** diennaktis, tādēļ tā laika Romas faktiskais valdnieks **Gajs Jūlijs Cēzars** ieviesa kalendāru, kurš paredzēja trīs “parastos gadus” ar 365 dienām katrā un tiem sekojošu “garo

40 Trūps H. Katoļu Baznīcas vēsture. – R., 1992. 228. lpp.

41 Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500 – 1600. – Stokholma, “Daugava”, 1964. 187. lpp.

gadu” ar 366 dienām – šo papildus dienu veidoja “liekā” ceturtdaļa diennakts. Tomēr drīz vien atklājās, ka priesteri, kuru uzdevums bija veikt astronomiskos novērojumus un pārraudzīt laika skaitīšanu, nereti kļūdījās garā gada noteikšanā, tādēļ imperatora Augusta valdīšanas laikā noteica, ka par garo gadu uzskatāmi tie, kuru gadskaitlis dalās bez atlikuma ar 4. Laika gaitā tomēr izrādījās, ka astronomiskais gada ilgums no vieniem saulgriežiem līdz nākamajiem faktiski ir nedaudz mazāks (pēc mūsdienu aprēķiniem – **365, 2421** diennaktis), līdz ar to ilgstošā laika periodā rodas starpība starp kalendāro datumu un patieso saulgriežu laiku. 16. gadsimtā šī **starpība veidoja jau 10 diennaktis** (mūsdienās – 13 diennaktis), tas nozīmē, ka, piemēram, ziemas saulgrieži, kas pēc pastāvošā kalendāra aprēķināti 24. decembrī, šajā laikā faktiski bija notikuši jau 14. datumā. Ņemot vērā, ka kristīgā Baznīca tieši ziemas saulgriežus bija izraudzījusies par Jēzus dzimšanas dienu, tādejādi saskaņojot senos “pagānu” gaismas atgriešanās svētkus ar Baznīcas svētkiem (Jēzus kā gaismas nesējs!), bez tam arī daudzi citi kristiešu svētki un piemiņas dienas saistījās ar astronomiskajām norisēm, pāvests Gregors XIII 1582. gadā noteica, ka **nākamā diena pēc minētā gada 4. oktobra skaitāma par 15. oktobri**, bez tam – gadi, kuru skaitļi beidzas ar divām nullēm, turpmāk skaitāmi par garajiem gadiem tikai tad, ja to skaitlis dalās bez atlikuma ar 400 (tā, piemēram, 1500. gads **nav** garais gads, jo gada skaitlis gan dalās ar 4 [= 379], bet nedalās ar 400 [= 3,79], savukārt 1600. **ir** garais gads [1600: 400 = 4]). Tādejādi kristiešu zemēs izveidojās divas laika skaitīšanas sistēmas: **Jūlija** kalendārs jeb **vecais stils** un **Gregora** kalendārs jeb **jaunais stils**, pie tam dažādās valstīs jaunā stila ieviešana norisēja dažādos laikos (vispirms tas notika zemēs, kur valdošā bija katoļticība, un tikai pēc tam to ieviesa protestanti, savukārt pareizticīgā Krievija jauno stilu pieņēma 1918., bet Grieķija – tikai 1924. gadā⁴²), un pat vēl mūsdienās atsevišķas reliģiskās konfesijas, piemēram pareizticīgie, visus Baznīcas svētkus atzīmē pēc vecā stila.

42 Alfa un omega. Enciklopēdiska rokasgrāmata. – R., 1994. 31. lpp.

Līdz ar pāvesta rīkojumu, jaunā stila kalendārs tika ieviests visā Žečpospolitas teritorijā, izņemot Rīgu, jo tās pilsoņi **jebkuru pasākumu, ko centās īstenot Katoļu Baznīca, uzskatīja par vēlmi pakļaut luteriešus pāvesta varai.** Tas arī bija galvenais iemesls, kādēļ, kaut arī kalendārajām izmaiņām nebija nekāda sakara ar katolicismu kā tādu, rīdzinieki kategoriski nostājās pret šo jaunievedumu. 1584. gada septembrī Stefans Batorijs pavēlēja Rīgai nekavējoties pāriet uz jauno laika skaitīšanas sistēmu, nepaklausības gadījumā piedraudot uzlikt pilsētai ievērojamu naudassodu. Pēc rātes un luteriešu mācītāju kopējas apspriedes, kurā mācītāji deklarēja, ka no reliģiskā viedokļa tiem nav iebildumu pret kalendāra reformu un tās īstenošana nav Baznīcas, bet civilās varas kompetence (no latīņu valodas *kompetentis* – pienācīgs, spējīgs; kādas iestādes vai personas pilnvaru apjoms)⁴³, Rīgas rāte izdeva rīkojumu ieviest pilsētā jauno kalendāru ar 1584. gada 15. oktobri, līdz ar to vēl vairāk saasinot jau tā saspīlētās attiecības starp patriciātu un namnieku opozīciju, un šī pretstāve ātri vien izvērsās atklātā vardarbīgā konfliktā.

Saskaņā ar jauno kalendāru, 1584. gada Ziemassvētkus – 25. decembri - visas Rīgas baznīcas atzīmēja 15. decembrī pēc vecā stila, tomēr luteriešu mācītājiem vajadzēja sprediķot tukšās baznīcās, jo pilsoņi šos “katoļu dievkalpojumus” vienkārši ignorēja (no latīņu valodas *ignorare* – nezināt; tīši neievērot) un strādāja savās darbnīcās un tirgotavās kā parastā darbadienā⁴⁴, savukārt katoļu dievkalpojumu baznīcā traucēja ļaužu pūlis, sviežot akmeņus baznīcas logos un piekaujot dažus katoļu priesterus, kā arī pilsētas kārtības sargus, kas bija ieradušies, lai ieviestu kārtību un nomierinātu satracinātos cilvēkus⁴⁵. Pretēja aina bija vērojama “vecajos” Ziemassvētkos – pēc jaunā kalendāra 4. janvārī. Šajā dienā luteriešu vācu baznīcas Rīgā bija ļaužu pārpildītas, tomēr – nebija ieradies neviens mācītājs, savukārt latviešu draudzes

43 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 284. lpp.

44 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 284. lpp.

45 Trūps H. Katoļu Baznīcas vēsture. – R., 1992. 229. lpp.

Jāņa baznīca vispār bijusi slēgta, tādēļ draudzes locekļi, bez mācītāja klātbūtnes, pašiem skaitot lūgšanas un dziedot garīgās dziesmas, visu dievkalpojuma laiku pavadīja baznīcas laukumā. Izņēmums bija vienīgi Doma baznīca – šeit dievlūdzējus sagaidīja Rīgas Domskolas audzēkņi, kas, iedeguši sveces, nodziedāja vairākas Ziemassvētku dziesmas, bet pēc tam Domskolas rektors (skolas vadītājs) **Heinrihs Mellers** (*Möller*) skolas telpā, kas atradās Doma baznīcas krusta ejā, nolasīja svētku sprediķi. Ņemot vērā, ka rektoram nebija tiesību vadīt dievkalpojumus un sprediķot, Mellers jau savlaicīgi norādīja, ka viņš nevis sprediķos, bet gan vienkārši uzrunās savus skolēnus, pie tam nevis baznīcā, bet skolas telpās, un neviens nevarot liegt šādu uzrunu noklausīties arī bērnu vecākiem un jebkuram citam, kas to vēlas dzirdēt. Līdzīgi Mellers un viņa palīgs (konrektors) **Valentīns Raskijs** (*Rascius*) rīkojās arī pārējās Ziemassvētku dienās, savukārt Rīgas rāte šādā Domskolas rektora rīcībā tomēr saskatīja likuma pārkāpumu, un burggrāfs **Nikolajs Eks** (*Ecke*), kas tikko bija atgriezies no Viļņas, kur viņam bijušas sarunas ar karaļa ierēdņiem, 2. janvāra vakarā uzaicinājis Melleru rātsnamā uz pārrunām, pavēlēja viņu apcietināt par “karaļa apvainošanu”, bet namnieku pārstāvjus, kas konrektora Raskija un jurista **Mārtiņa Gīzes** (*Giese*) vadībā ieradās rātsnamā, lai panāktu Melleru atbrīvošanu, Eks atteicās pat uzklausīt. Pa šo laiku pie rātsnama bija sapulcējušies Domskolas audzēkņi, kuriem pievienojās aizvien vairāk saniknoto pilsoņu. Bija jau nakts sākums, kad, saņemot ziņu par burggrāfa atteikumu atsvabināt Melleru, ļaudis ielauzās rātsnamā un rektoru atbrīvoja ar varu. Šis atgadījums bija kā signāls vispārējiem nemieriem: kāds no pilsoņiem (viņa vārds esot bijis Andrejs Knute⁴⁶) sāka sist trauksmes bungas un pilsētas tirgus laukumā pulcējās apbruņotu rīdzinieku grupas, kā arī iedzīvotāju zemāko slāņu bari un Rīgas apkaimes zemnieki. Šis, sākotnēji neorganizētais ļaužu pūlis, vispirms vērsās pret tiem, kurus uzskatīja par galvenajiem katoļu atbalstītājiem: Eku,

46 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 285. lpp.

Vellingu, Tastiju un dažiem citiem rātes darbiniekiem, kā arī virsmācītāju **Neuneru**. Nemiernieki ielauzās viņu namos un tos izdemolēja (no latīņu valodas *demoliri* – noārdīt; sagraut, sadauzīt), tomēr rātskungiem izdevās aizbēgt, vienīgi virsmācītāju Neuneru pūlis atrada un nežēlīgi piekāva. Viss šis grautiņš norisēja apmēram divas stundas, un pa šo laiku namnieki, alvas lējēju amata vecākā **Hansa Zengeizena** (*Sengeisen*) vadībā, paspēja noorganizēt sardzes vienības, kas piespieda satracināto pūli nomierināties, kā arī pārņēma savā kontrolē visus pilsētas vārtus lai nepieļautu, ka kāds no rātes locekļiem slepeni atstātu Rīgu. Jau nākamajā dienā Rīgas pārvaldi faktiski pārņēma namnieku opozīcija, ko pārstāvēja kā Lielās, tā Mazās ģildes izvirzītie vadītāji – jurists **Mārtiņš Gīze**, vīna tirgotājs **Hanss fon Brinkens**, kas, kļūdams par Lielās ģildes eltermani, pārstāvēja rīdzinieku turīgākās aprindas, un amata vecākais **Hanss Zengeizeins**, kura uzdevums bija rūpēties par pilsētas drošību un sabiedrisko kārtību - šim nolūkam Zengeizens noorganizēja pilsētas karaspēku, ko sadalīja četrās bruņotās vienībās jeb, kā tolaik teica, karogos, kuru dalībnieki pastāvīgi patrulēja (no franču valodas *patrouille* – patruļa; bruņota cilvēku grupa, kas, pārvietojoties pa noteiktu maršrutu, nodrošina sabiedrisko mieru un kārtību) Rīgas ielās. Pie opozīcijas vadības varēja pieskaitīt arī rātskunu **Niklāvu Fiki** (*Ficke*), kurš aktīvā darbībā gan centās neiesaistīties, toties bija galvenais padomdevējs Gīzem pilsētas administratīvo un komunālo jautājumu risināšanā⁴⁷. Šiem vadoņiem pievienojās arī inteliģences pārstāvji - Domskolas rektors **Heinrihs Mellers**, konrektors **Valentīns Raskijs** un pilsētas ārsts **Zaharijs Stopijs**. Rāte savas funkcijas gan turpināja pildīt, bet tai bija jāpakļaujas pilsētas **komūnas** (no latīņu valodas *communis* – kopējs; pilsoņu kopiena, kas ieguvusi pašpārvaldes tiesības) prasībām, kas bija izteiktas 1585. gada 23. janvārī parakstītajā līgumā. Šī dokumenta 63 pantos bija ietverti dažādi nosacījumi gan par Baznīcas lietām, gan rātes un burggrāfa pilnvarām, pilsētas īpašumu pārvaldīšanu, finansēm un to pārraudzīšanu, tiesvedību, pilsoņu sociālo

47 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 286. lpp

apgādi, kā arī citi administratīva un saimnieciska rakstura jautājumi, bez tam tika pieprasīts, lai rāte nekavējoties atceļ likumu par jaunā stila kalendāra ieviešanu. Kopumā ņemot, komūnas izvirzītās prasības bija samērā mērenas, jo Mārtiņš Gīze, lai novērstu plašus, vardarbīgus ekscesus (no latīņu valodas *excessus* – iziešana, novirzīšanās; nesavaldība, pārmērība, galēja rīcība), kas varētu izsaukt tiešu karaļa iejaukšanos rīdzinieku savstarpējās nesaskaņās un, līdz ar to, poļu karaspēka ieviešanu Rīgā, centās rast kompromisu savstarpējo rātes un namnieku opozīcijas nesaskaņu novēršanai, kā arī bija piesardzīgs attieksmē pret katoļu Baznīcu un tās pārstāvjiem jezuītiem. Tomēr radikālākie opozīcijas vadītāji, kas nevarēja pieņemt, ka jezuīti var turpināt savu darbību un rātei, kaut arī ierobežotā veidā, tomēr palikušas tās pilnvaras, kā arī rāte, uzskatot, ka savstarpējais līgums tai uzspiests varmācīgi, nevarēja samierināties ar radušos situāciju.

Pastāvot šai saasinātajai situācijai, burggrāfs Eks, pilsētas soģis (agrākais sindiks) Tastijs, virsmācītājs Neuners un sindiks Kanne slepeni atstāja Rīgu, lai meklētu palīdzību karaļa galmā un, izmantojot pazīšanos valdības aprindās, ieguva Stefana Batorija atbalstu, pie tam karali bija aizvainojušas ne tik daudz rīdzinieku savstarpējās nesaskaņas, kā fakts, ka pilsēta bija pretojusies viņa rīkojumam par jaunā kalendāra ieviešanu. Saskaņā ar Stefana Batorija rīkojumu, vietvaldis Georgs Radzivills anulēja (no latīņu valodas *annulare* – iznīcināt; atcelt, atzīt par spēkā neesošu) rātes un komūnas savstarpējo līgumu, uzlika pilsētai naudas sodu, kā arī pavēlēja atjaunot visas tiesības rātes amatpersonām, kam tās bija atņemtas sakarā ar slepeno aizbraukšanu no Rīgas. Rīgas komūna gan nosūtīja pie karaļa savus pārstāvjus, kas plaši un argumentēti izklāstīja nemieru cēloņus un būtību, norādot, ka viņu darbība nebūt nav vērsta pret valdību un valdnieka personu, bet tā ir tikai cīņa pret rātes patvaļu un par gilžu tiesībām piedalīties pilsētas pārvaldīšanā. Rātes pārstāvji tikmēr jau bija guvuši daudzus sabiedrotos galma aprindās (iespējams, ka ar bagātīgiem “kukuļiem”), tādēļ Stefana Batorija lēmums bija komūnai nelabvēlīgs: pilnībā atjaunot Rīgas

pārvaldes iepriekšējo stāvokli, bet opozīcijas vadītājiem – Gīzem, Brinkenam un citiem - stāties karaļa tiesas priekšā. Atbildot uz šādu karaļa lēmumu, komūna paziņoja, ka no savām prasībām neatkāpsies un arī savus vadoņus neizdos. Tajā pašā laikā rātes pārstāvju rīcība izraisīja vēl lielāku pilsoņu naidu. Aizvien biežāk izskanēja prasība sodīt “nodevējus”, kas pieļāvuši Rīgai neizdevīga padošanās līguma noslēgšanu 1581. gadā, kā arī atdevuši katoļiem latviešu draudzes dievnamu – a baznīcu un atļāvuši luteriskajā pilsētā darboties jezuītiem. Pakļaujoties pilsoņu prasībām, Gīze deva rīkojumu apcietināt birģermeisteru **Birģenu**, kuram tomēr izdevās no cietuma izbēgt, kā arī **Tastiju** un **Velingu**. Pēc nopratināšanas, kas, pēc tā laika paražām, bija saistīta ar spīdzināšanu, apsūdzētie “atzinās” visos “noziegumos” tādēļ Tastijam piesprieda nāves sodu nocērtot galvu, ko publiski izpildīja 1586. gada 27. jūnijā, savukārt Velingu, kam Gīze bija solījis aizstāvību, apžēloja un atbrīvoja, tomēr tikai uz neilgu laiku – rīdzinieku zemāko slāņu pūļa neapmierinātība ar šādu tiesas lēmumu sāka vērsties pret pašiem komūnas vadoņiem, apdraudot pat viņu dzīvību, tādējādi panākot, ka Velingu tajā pašā vakarā no jauna apcietināja un pēc dažām dienām (1. jūlijā) arī viņam tika izpildīts nāvēssods⁴⁸. Līdz ar to rīdzinieku nemieri, kas līdz šim tika uzskatīti tikai par pilsētas iekšējiem konfliktiem, izvērās par atklātu pretestību tieši Žečpospolitas valdībai un personiski karalim. Stefans Batorijs pasludināja Gīzi un Brinkenu ārpus likuma, kā arī uzsāka karaspēka izvietojumu Rīgas apkaimē, bet tajā pašā laikā naidīgās puses centās samierināt hercogs **Gothards Ketlers**, kura diplomātiskās darbības rezultātā komūna ar rāti tiešām arī noslēdza jaunu samierināšanās līgumu. Karalis šo dokumentu tomēr atteicās apstiprināt, pastāvot uz savu iepriekšējo lēmumu un līdztekus norādot, ka Gothardam Ketleram neesot bijušas nekādas tiesības iejaukties šajā konfliktā. Šādos apstākļos Māriņš Gīze pieļāva **politisku kļūdu**: bez komūnas un rātes piekrišanas viņš, kopā ar Zengeizenu un vēl

48 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 294. lpp

dažiem tuvākajiem domubiedriem, viņš devās uz **Zviedriju**, lai gūtu **militāru atbalstu** gadījumā, ja Stefans Batorijs vērstu pret Rīgu poļu bruņotos spēkus. Kaut arī zviedri nekādus reālus solījumus nedeva, Žečpospolitas valdībai bija iemesls apvainot Gīzi **valsts nodevībā**. Šādu Gīzes rīcību nosodīja ne tikai viņa pretinieki, bet arī liela daļa namnieku, tomēr vairākums pilsoņu vēl aizvien palika uzticīgi savam vadonim. Jāpiebilst, ka šajā laikā, lai iebiedētu rīdziniekus, poļi bija bloķējuši Daugavas ūdensceļu, tādējādi traucējot pilsētas tirdzniecību, savukārt Rīgas bruņotās vienības sāka uzbrukt pilsētas apkaimē izvietotajām poļu karaspēka daļām, tādējādi vēl vairāk saasinot situāciju, tomēr pēc dažām sadursmēm abas puses noslēdza pamieru līdz laikam, kamēr karalis būs paudis savu lēmumu attiecībā par visām politiskajām norisēm Rīgā, un tikai **Stefana Batorija nāve** 1586. gada 12. decembrī paglāba Rīgu no **represijām** (no latīņu valodas *repressio* – sods, spaidu līdzeklis).

Par jauno Žečpospolitas karali 1587. gada 9. jūlijā tika ievēlēts **Sigismunds III Vāsa** - zviedru karaļa Johanna III un poļu princeses, Sigismunda II Augusta māsas Katrīnas dēls, kas, audzināts Polijas galmā stingrās katoļu tradīcijās, bija nesamierināms luterānisma pretinieks. Rīdzinieki, kas bija cerējuši, ka par Žečpospolitas valdnieku kļūs cits troņa pretendents – Vācu ordeņa lielmestrs, Austrijas Hābsburgu dinastijas pārstāvis erhercogs (valdošās dinastijas prinča tituls) **Maksimiliāns**, un jau nosūtījuši pie viņa delegāciju, kurai erhercogs arī apsolīja ievēlēšanas gadījumā savu labvēlību un atbalstu, tagad jutās savās cerībās vīlušies⁴⁹. Rīgā atsākās jau pierimušie nemieri, un 1587. gada 26. augustā no pilsētas tika **izraidīti visi jezuīti**, bet katoļiem atdoto Jēkaba baznīcu no jauna piešķīra **latviešu luterāņu draudzei**. Ar šo aktu Mārtiņa Gīzes autoritāte, kas, sakarā ar palīdzības meklēšanu pie zviedriem, jau bija sākusī zust, ievērojami pieauga un, kad 1688. gadā viņu ievēlēja par Lielās Ģildes eltermani, Gīze faktiski kļuva par vienpersonisku Rīgas pārvaldītāju, jo rāte bez

49 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 296. lpp

ierunām pildīja visus komūnas vadoņa rīkojumus⁵⁰, savukārt attiecības ar Žečpospolitas valdību vēl vairāk pasliktinājās, īpaši pēc tam, kad Gīze atteicās Rīgas vārdā zvērēt uzticību jaunajam karalim, kamēr nebūšot apstiprinātas Rīgas privilēģijas, kurās iekļauta arī prasība atzīt luterānismu par vienīgo atļauto konfesiju. Šāda Gīzes nostāja nopietni apdraudēja pilsētas drošību. 1589. gadā Polijas seims, sakarā ar rīdzinieku nepakļāvību, nosūtīja uz Rīgu karaļa pilnvarotos – komisārus – lai tur ieviestu “kārtību”, savukārt Gīze sāka aicināt pilsoņus uz aktīvu militāru pretestību Žečpospolitai, lai panāktu Rīgai pilnīgu patstāvību, tas ir - brīvības tiesības. Šādos apstākļos daļa Rīgas namnieku, baidoties no sagaidāmajām represijām, pieslēgās rātes atbalstītājiem un pilsētā sākās pilsoņu savstarpējas bruņotas sadursmes, kurās iesaistījās arī rātes sekretāra **Dāvida Hilhena** aicinātie poļu karavīri, kas, ielauzušies pilsētas rātslaukumā, aicināja rīdziniekus padoties, tomēr pārspēks bija Gīzes piekritēju pusē, jo Hilhena solītie rātes atbalstītāju spēki pēdējā brīdī atteicās šajā operācijā piedalīties, tādēļ poļu karaspēka pavēlnieks **Volmars Fārensbahs** bija spiests noslēgt pamieru līdz karaļa komisāru atbraukšanai.

Valdības komisija Rīgā ieradās 1589. gada 17. jūlijā, iepriekš piesūtījusi vēstuli, ar kuru rīdzinieki aicināti atturēties no vardarbības un dots solījums visus konfliktus starp rāti un pilsoņiem nokārtot mierīgā ceļā, tādēļ karaļa komisāri tika sagaidīti ar pienācīgu godu. Jau pēc dažām dienām sanāca pirmā komisijas sēde, uz kuru, neraugoties uz tuvāko biedru brīdinājumiem, ieradās arī Mārtiņš Gīze, cerēdams, ka viņam būs iespēja izskaidrot un pamatot savu darbību, kas, pēc viņa ieskatiem, veikta vienīgi pilsētas un pilsoņu labā, tomēr komisija viņam nedeva pat iespēju izteikties. Tajā pašā dienā, apsūdzot par nemieru izraisīšanu, nepakļāvību karaļa varai un valsts nodevību, Gīzi apcietināja un pēc spīdzināšanas viņš visos “noziegumos” arī “atzinās”. Tiesas prāvas laikā pilsoņi vairākkārt mēģināja savu vadoni atbrīvot ar varu, tomēr

50 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 296. lpp

nesekmīgi, tāpat nesekmīgi bija arī daudzu ievērojamāko namnieku lūgumi Gīzi apžēlot.⁵¹ **1589. gada 2. augustā** Rīgas tirgus laukumā **Mārtiņam Gīzem** un reizē ar viņu apcietinātajam **Hansam fon Brinkenam** izpildīja **nāves sodu**, nocērtot galvu, bet pēc dažām dienām tāds pat liktenis piemeklēja arī **Hansu Zengeizenu**. Ar vadoņu nāvi izbeidzās piecus gadus ilgstošie “**Kalendāra nemieri**” un visu varu pilsētā atkal pārņēma vecā rāte, ar kuras rīkojumu Rīgā nekavējoties tika ieviests jaunais **Gregora kalendārs**, savukārt cita karaļa prasība – atjaunot pilsētā jezuītu darbību un atdot katoļiem a baznīcu, tika noraidīta, pamatojot šādu rīcību ar jaunu nemieru izcelšanās iespējamību (1591. gadā šīs jezuītu prasības Rīga tomēr izpildīja).

Pēc nemieru apspiešanas Rīgas rāte bija spiesta atzīt, ka agrākā, no viduslaikiem mantotā pilsētas pārvaldes sistēma tomēr vairs nespēj pilnvērtīgi veikt savas funkcijas, tādēļ, lai turpmāk neizraisītos “Kalendāra nemieriem” līdzīgi ekscesi, nepieciešamas reformas, iesaistot pārvaldē arī Lielās un Mazās ģildes pārstāvjus, tādējādi ieviešot pašvaldībā **triju kārtu sistēmu**. Jaunos nosacījumus, kam vajadzēja samierināt rāti ar pilsētas komūnu, izstrādāja rātes sekretārs (sindiks) **Dāvids Hilhens** un tie tika izsludināti tā paša gada 26. augustā – Svētā Severīna dienā, tādēļ šis dokuments tiek dēvēts par “**Severīna kontraktu**” (no latīņu valodas *contractus* – līgums, vienošanās). Ar šo aktu rāte vēl vairāk palielināja savas pilnvaras, bet tajā pašā laikā noteica samērā ierobežotas namnieku līdzdalības tiesības. Kontrakts paredzēja, ka daļu lēmumu, saistītu ar vispārējiem administratīvajiem jautājumiem, rāte pieņems tikai apspriežoties ar pilsoņu pārstāvjiem – pašas rātes īpaši izraudzītu komiteju, sastāvošu no 70 locekļiem – 40 no Lielās un 30 – no Mazās ģildes. Šīs komitejas, vēlāk dēvētas par “**vecājo solu**”, locekļi tika iecelti uz mūžu un, kādam nomirstot, tikai rātei bija tiesības izraudzīties citu personu. Tādējādi rāte vienlaicīgi mēģināja likvidēt namnieku opozīciju, iesaistot pārvaldes darbā arī

51 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 298. – 299. lpp

pilsoņu kārtu pārstāvjus, un tajā pašā laikā nodrošināja no tās atkarīgu, līdz ar to paklausīgu lēmēja institūciju, kam vispār jau tā bija tikai ierobežotas pilnvaras. Rīgas pilsonība ar šādu risinājumu bija neapmierināta, un jau 1604. gadā panāca jauna kontrakta izstrādāšanu, kas deva ģildēm plašākas tiesības, piemēram - iesniegt rātei savus priekšlikumus, apstrīdēt pieņemtos lēmumus, kā arī kontrolēt atsevišķu ierēdņu finansiālās darbības. Protams, ka galīgos lēmumus tik un tā pieņēma rāte kopā ar “vecājo solu”, tomēr tas jau bija solis uz priekšu rātes vienvaldības likvidēšanā. Tādējādi var uzskatīt, ka Hilhena izstrādātajam “Severīna kontraktam” bija liela **vēsturiska nozīme** pilsētas pārvaldes pilnveidošanā, jo turpmāk pieņemtās Rīgas satversmes var uzskatīt tikai par šī kontrakta grozījumiem un papildinājumiem, nemainot tā būtību – triju kārtu sistēmu.

4. Poļu un zviedru savstarpējās attiecības 16. gadsimta beigās.

1592. gadā nomira zviedru karalis **Johanns III** un troni mantoja viņa vecākais dēls, Žečpospolitas karalis **Sigismunds III Vāsa**, tādējādi radās priekšnosacījums spēcīgas abu valstu **personālūnijas** izveidošanai, kas, savukārt, nodrošinātu to kopēju virskundzību visā Baltijas jūras reģionā, līdz ar to arī kontroli pār tirdzniecības ceļiem starp Rietumiem un Austrumiem. Tomēr starp abām valstīm pastāvēja ievērojamas dažāda rakstura domstarpības. Būtiskākā no tām bija jautājums par ekonomisko varu: gan poļu, gan zviedru valdošie slāņi katrs par sevi bija ieinteresēti, nedaloties ar partneri, nostiprināt Baltijas reģionā tieši savu virskundzību, līdz ar to doma par personālūniju, kurā abām pusēm būtu vienlīdzīga ietekme, faktiski bija nereāla (šeit jāatceras Lietuvas dižkunigaitijas liktenis: izveidojot personālūniju ar Poliju, Lietuva zaudēja savu iepriekšējo lielvalsts statusu un aizvien vairāk pakļāvās poļu ietekmei). Otrs domstarpību iemesls bija saistīts ar reliģiska satura jautājumiem. Kā jau zināms, Žečpospolitā valdošā konfesija bija katolicisms, savukārt zviedri

bija kļuvuši par pārliecinātiem luterāņiem, tādēļ jau iepriekšējā karaļa Johanna III personiskās simpātijas katolicismam, kas īpaši izpaudās viņa laulībās ar katoļticīgo poļu princesi Katrīnu un troņmantnieka nodošana audzināšanā jezuītiem, izraisīja neapmierinātību visos zviedru tautas slāņos, ko pastiprināja Sigismunda fanātiskā pieķeršanās katolicismam un ciešā draudzība ar jezuītiem. Lai nodrošinātos pret iespējamo katoļu ietekmes palielināšanos, zviedru garīdzniecība, pirms jaunā karaļa ierašanās, sasauca konventu, kas izstrādāja īpašus nosacījumus valdniekam reliģiskajos jautājumos, tā saukto “Upsalas konvenciju”, kuros kā galvenā bija iekļauta prasība atzīt luterismu par **vienīgo** atļauto konfesiju Zviedrijā.

Lai uzsāktu zviedru valdnieka pienākumu pildīšanu, karalis Sigismunds ieradās Stokholmā tikai 1594. gadā, iepriekš veicis aktīvu diplomātisko darbību, noskaņojot savā labā vairākus zviedru valdošo aprindu pārstāvjus – vairāk vai mazāk atklātus katolicisma piekritējus. Karali pavadīja daudzi poļu augstmaņi un jezuīti, to skaitā arī pāvesta legāts, ko zviedri uztvēra kā tīšu apvainojumu savai tautai un ticībai. Pirms saņemt valdnieka kroni, Sigismundam tomēr vajadzēja parakstīt Upsalas konvenciju, bet pēc šīs ceremonijas viņš demonstratīvi piedalījās katoļu dievkalpojumā, ar to likdams saprast, ka savu solījumu varētu arī nepildīt. Karaļa turpmākā rīcība vēl vairāk satrauca zviedrus. Lai nodrošinātu sev uzticamu administrāciju, Sigismunds vispirms Zviedrijas **valsts padomē** (*riksråd*) – svarīgākajā valsts pārvaldes orgānā, ko veidoja ietekmīgākie dižciltīgo aprindu pārstāvji, ieceļot sev uzticamas personas, tādejādi izsaucot zviedru valdošo slāņu neapmierinātību, bet vēl lielāku sašutumu visā tautā radīja karaļa aizliegums sasaukt **kārtu pārstāvju sapulci** (*riksdag*) – tā laika Zviedrijas parlamentu, kā arī karalim līdzatbraukušie jezuīti, kas, pretēji Upsalas konvencijai, uzsāka aktīvu darbību, ar to pierādot, ka jaunais karalis katolicisma izplatīšanai Zviedrijā nedomā likt nekādus šķēršļus.

Ar Sigismunda rīcību neapmierinātie zviedru valdošo slāņu pārstāvji sāka sadarboties ar Sēdermanlandes hercogu **Kārli** – Johanna III brāli, izvirzot viņu

par opozīcijas vadītāju. Kārlis jau iepriekšējā karaļa slimības laikā, kā arī pēc viņa nāves līdz Sigismunda atbraukšanai, bija sekmīgi pārvaldījis valsti, tādēļ zviedri cerēja, ka hercogs arī turpmāk, kamēr Sigismunds uzturēsies Žečpospolitā, paliks par **reģentu** (no latīņu valodas *regentis* – valdošais; pavaldonis, valsts pārvaldītājs, kas izpilda valdnieka pienākumus), tomēr karalis, neraugoties ne uz valsts padomes, ne riksdaga locekļu prasībām iecelt hercogu Kārli šajā amatā, pēc kronēšanas atgriezās Polijā, no kurienes centās pārvaldīt Zviedriju ar savu ierēdņu starpniecību.

Pēc Sigismunda aizbraukšanas no Stokholmas, hercogs Kārlis, neraugoties uz karaļa aizliegumu, sasauca riksdagu, kas atzina Kārli par **valsts galvu**, piešķirot viņam un valdībai plašas pilnvaras, kā arī pieņēma lēmumu, ar kuru visiem katoļu garīdzniekiem bija jāizbeidz sava darbība un sešu nedēļu laikā jāatstāj Zviedrijas teritorija. Karalis, protams, šos riksdaga lēmumus neatzina, un viņa viedoklim pievienojās arī vairāki valsts padomes locekļi, tādejādi noskaņojot pret sevi valdošo slāņu vairākumu, kā rezultātā viņi bija spiesti emigrēt uz Poliju. Lai nokārtotu saasinātās zviedru attiecības ar karali, Sigismunds vairākkārt tika aicināts ierasties savā valstī, tomēr viņš to izdarīja tikai 1598. gadā, pie tam, lai piespiestu opozīciju pakļauties, ieradās Zviedrijā kopā ar Žečpospolitas karaspēku, kam stājās pretī Kārļa vadītie zviedru pulki. Kauja gan beidzās neizšķirti, tomēr Sigismunds bija spiests pieņemt zviedru opozīcijas izvirzītos noteikumus, apsolut pildīt Upsalas konvenciju un sasaukt riksdagu, kā arī amnestēt visus zviedrus, kas darbojušies pret karali, un izdot tiesāšanai par nodevību tos valsts padomes locekļus, kas bija emigrējuši uz Poliju.⁵² Pēc šī, tā sauktā Linčēpingas (pilsēta Dienvidzviedrijā) līguma parakstīšanas, Sigismunds atgriezās Polijā, jo arī Žečpospolitas valdošās aprindas bija sākušas izrādīt neapmierinātību ar sava karaļa darbību un pastāvēja reāli draudi, ka Seims varētu viņu gāzt no troņa un ievēlēt citu karali. No visiem Linčēpingas līgumā dotajiem solījumiem Sigismunds izpildīja tikai vienu –

52 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 23. lpp.

izdeva emigrējušos valsts padomes locekļus, kuriem Zviedrijā tika izpildīts nāvessods, tādēļ zviedru riksdags pieteica karalim ultimātīvu prasību izpildīt visus solījumus četru mēnešu laikā. Pēc pusgada, nesagaidot no Sigismunda nekādu atbildi, riksdags pieņēma lēmumu par viņa atcelšanu un ievēlēja hercogu Kārli par Zviedrijas pagaidu valdnieku, piešķirot viņam “**valdošā prinča**” titulu, savukārt karalim tika piedāvāts kompromiss - atzīt par zviedru valdnieku Sigismunda dēlu **Vladislavu**, bet tikai ar noteikumu, ka princis jāaudzina luterānisma garā un hercoga Kārļa aizbildnībā. Sigismunds neatbildēja arī uz šo priekšlikumu, tādēļ riksdags hercogam Kārlim piedāvāja **karaļa** troni. Hercogs sākotnēji gan vilcinājās to pieņemt, jo, saskaņā ar Zviedrijas likumiem, priekšroka troņa mantošanā bija mirušā karaļa Johanna III mazgadīgajam dēlam, Sigismunda pusbrālim princim Johannam, tomēr, gan tikai pēc ilgāka laika, ņemot vērā prinča mazgadību un dažas viņa garīgās īpatnības, Kārlis beidzot piekrita riksdaga lēmumam un **1607.** gadā tika kronēts par zviedru karali **Kārli IX**. Jāpiebilst, ka visu šo laiku – sākot ar 1595. gadu – hercogs Kārlis jau darbojās kā faktiskais Zviedrijas valdnieks, tādēļ kronēšana bija vairs tikai juridiska formalitāte viņa varas **legitimēšanai** (no latīņu valodas *legitimus* – likumīgs; atzīt, apstiprināt par likumīgu).

Šāda zviedru rīcība aizskāra poļu nacionālo pašapziņu un Sigismundu sāka atbalstīt pat viņa līdzšinējie pretinieki, īpaši vēl tādēļ, ka karalis bija apsolījis **Ziemeļigauniju**, kas, kā zināms, kopš 1561. gada (pēc Livonijas ordeņa likvidēšanas) piederēja zviedriem, atdot Žečpospolitai⁵³. Lai to novērstu, Kārlis 1600. gada vasarā ieveda zviedru karaspēku Dienvidigaunijā – Pārdaugavas hercogistes teritorijā. Ar šo bruņoto iebrukumu Žečpospolitas valdījumā sākās karš, kas ar pārtraukumiem ilga līdz pat 1629. gadam.

5. Žečpospolitas - Zviedrijas karš (“*Latvijas karš*”).

53 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 24. lpp.

Uzsākot militāro iebrukumu Pārdaugavas hercogistē, Kārlis, lai pasargātu Zviedriju no neizbēgamajiem kara postījumiem, vēlējās sakaut savu pretinieku viņa paša zemēs⁵⁴, līdz ar to šis ilgstošais un nežēlīgais karš norisēja galvenokārt tagadējā Latvijas teritorijā, tādēļ to nereti dēvē arī par “**Latvijas karu**”.

Sākotnēji zviedru spēki guva ievērojamus panākumus, īpaši tādēļ, ka viņu pusē pārgāja lielākā daļa vācu muižniecības, kas bija neapmierināta ar jezuītu uzsāktu rekatolizācijas procesu, kā arī Žečpospolitas valdības veiktajiem administratīvajiem pasākumiem, kas, kā zināms, ierobežoja agrākās vācu tiesības un privilēģijas, priekšroku dodot poļu un lietuviešu muižniekiem. Neraugoties uz atsevišķiem Žečpospolitas karaspēka panākumiem, zviedri virzījās aizvien dziļāk Pārdaugavas hercogistes teritorijā, pie tam vairākas pils, to skaitā Ludza un Rēzekne, padevās bez pretošanās. Tādējādi līdz gada beigām zviedru rokās atradās visa tagadējās Igaunijas un Vidzemes, kā arī daļa Latgales teritorijas un Kārlis jau sasauca Rēvelē vācu muižniecības landtāgu lai sagatavotos Pārdaugavas hercogistes pievienošanai Zviedrijai, un iesniedza tam savus priekšlikumus nepieciešamajām administratīvajām un saimnieciskajām reformām. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka hercoga Kārļa priekšlikumos ietilpa arī jautājumi par tiesu reformu, skolu dibināšanu iezemiešu bērniem, kā arī dzimtniecības atcelšanu (kā jau zināms, Zviedrijā dzimtniecība nepastāvēja un visi zemnieki bija brīvi cilvēki, un to pārstāvjiem bija pat tiesības piedalīties valsts pārvaldē – riksdagā). Kaut arī šie priekšlikumi vācu muižniekiem nebija pieņemami, savu atbalstu zviedriem viņi tomēr neliedza. Ar 1601. gada pavasari zviedru administrācija uzsāka tagadējās Igaunijas teritorijā tā saukto “arklu revīziju” – zemes īpašuma tiesību pārbaudi, vienlaikus nosakot arī šo īpašumu saimniecisko stāvokli, lai varētu iespējami taisnīgāk aprēķināt valsts nodevu un nodokļu apjomus. Jau jūnija vidū arklu revīzijas komisijas savu darbu bija

54 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 24. lpp.

uzsākušas arī tagadējā Vidzemes teritorijā, tomēr to pārtrauca atsākusies karadarbība, ko 1601. gada pavasarī ievadīja **Jana Kārļa Hodkeviča** un **Kristofera Radzivila** vadīto lietuviešu karapulku, un karavadoņa **Jana Zamoiska** un paša karaļa **Sigismunda III** vadītais poļu spēku, kuros bija iekļauti arī tatāru pulki, kā arī franču un skotu algotņi, iebrukums tā paša gada rudenī tagadējā Vidzemes teritorijā. Cīņas starp zviedru un Žečpospolitas spēkiem norisēja ar mainīgiem panākumiem, tomēr līdz gada beigām pārsvaru guva poļi-lietuvieši un hercogs Kārlis, iestājoties ziemai, bija spiests savus karapulkus atvilkt uz Ziemeļigauniju un Somiju. Arī turpmākajos gados ne viena, ne otra puse neguva izšķirēju pārsvaru un karadarbība izpaudās galvenokārt kā atsevišķu karaspēka vienību sirojumī, kuros katrs centās nodarīt pretiniekam iespējami lielākus postījumus. Tomēr galvenie cietēji bija nevis ienaidnieka karavīri, bet gan mierīgie iedzīvotāji, kuru postu vēl daudzkārt pavairoja 1601. – 1602. gada neraža, ko izraisīja nelabvēlīgie klimatiskie apstākļi, kā arī sirotāju darbība, kas neļāva zemniekiem pietiekami apstrādāt un nokopt tīrumus. Neražas dēļ izcēlās sen nepieredzēts **bads**, ko pavadīja dažādas **epidēmijas** (tolaik visas nāvējošās infekcijas slimības vienā vārdā dēvēja par “mēri”). Uztura trūkums skāra arī karojošo pušu karavīrus, tādēļ sirotāji, īpaši Žečpospolitas karaspēkā esošie tatāri un kazaki, atņēma zemniekiem pēdējās pārtikas paliekas, laupīja arī apģērbu un citas mantas, nodedzināja mājas, pie tam netika saudzēti arī muižnieki. Tā laika aculiecinieki vēsta ne tikai par ārkārtīgi lielo bada nāvē mirušo un sirotāju nonāvēto cilvēku skaitu, bet pat par bada visšausmīgākā pavadoņa – **antropofagijas** (no grieķu valodas *anthropos* – cilvēks + *phagein* – ēst, aprīt; cilvēku ēšana) jeb **kanibālisma** gadījumiem⁵⁵. Sirotāju neželība izraisīja plašu vietējo iedzīvotāju pretdarbību. Sākotnēji zemnieki bija naidīgi noskaņoti pret zviedriem, kā jau iebrucējiem, bet kara gaitā tie aizvien vairāk sāka vērsties pret poļu-lietuviešu karaspēku. Veidojās

55 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 26. lpp.

mazākas vai lielākas partizānu vienības (pat līdz 4000 vīru skaitā⁵⁶), kas stājās pretī sirotāju bandām, kā arī no slēpņiem uzbruka atsevišķām karaspēka vienībām un militārajam transportam, nodarot poļu-lietuviešu spēkiem ievērojamus zaudējumus.

1605. gada septembrī pie **Salaspils** norisēja viena no šī kara lielākajām un dramatiskākajām kaujām. Zviedru karaspēks, ap 12000 vīru sastāvā, hercoga Kārļa vadībā bija uzsācis Rīgas aplenkšanu, un pilsētai palīgā, karavadoņa Hodkeviča vadībā, steidzās poļu vienības ar 3000 karavīriem, pārsvarā jātniekiem, kam pievienojās arī ap 300 kavalēristu ar Kurzemes-Zemgales hercogu Fridrihu priekšgalā. Sastopoties ar zviedriem, kam bija turpat vai četrkārtīgs skaitliskais pārsvars, Hodkevičs izmantoja kara viltību: imitējot bēgšanu, poļi izvilināja zviedru spēkus, ko veidoja galvenokārt kājnieku vienības, klajā laukā, un tad kavalēristi pēkšņi griezās atpakaļ prettriecienā, sakapājot ar zobeniem gandrīz vai neaizsargātos kājniekus. Šajā kaujā esot krituši ap 9000, bet sagūstīti 1000 zviedru karavīri, pie tam gandrīz ticis sagūstīts arī pats Sēdermanlandes hercogs (vēlākais karalis Kārlis IX), kuram kaujas laikā nošauts zirgs, un tikai kāda zviedru virsnieka drosme un pašaieliedzība glābusi valdnieku. Poļi, savukārt, zaudējuši tikai ap 100 kritušo un 150 ievainoto cilvēku un svinīgā uzvaras gājienā ieradušies Rīgā, vedot līdz 67 zviedru kaujas karogus un 14 pretiniekam atņemtus lielgabalus⁵⁷ (minētie skaitļi par zviedru un poļu zaudējumiem gan, iespējams, ir pārspīlēti). Šī katastrofālā sagrāve gan nemazināja Kārļa centienus gūt uzvaru, un jau nākošā gada vasarā atjaunojās zviedru iebrukumi tagadējā Vidzemes teritorijā. Cīņas turpināja norisēt ar mainīgām sekmēm, tomēr poļu pārsvars bija jūtamāks un, kad zviedri **1609. gadā** zaudēja Daugavgrīvu un Pērnavu, abas puses **noslēdza pamieru**. Līdz ar to Pārdaugavas hercogistē atjaunojās Žečpospolitas

56 Turpat, 27. lpp

57 Turpat, 25. lpp.

administratīvā vara, kas vispirms ar bargiem sodiem vērsās pret tiem vācu muižniekiem, kas atklāti bija atbalstījuši zviedrus.

1611. gadā nomira zviedru karalis Kārlis IX un troni mantoja viņa dēls Gustavs II Ādolfs, sava laika izglītotākais un spējīgākais valdnieks, izcils karavadonis un politiķis, kas turpmākajos divdesmit gados izveidoja Zviedriju par spēcīgāko valsti Ziemeļeiropā.

Laikā, kad jaunais karalis pārņēma valsts vadīšanu, Zviedrija karoja par ietekmi Baltijas jūras reģionā kā ar Dāniju, tā Krieviju, tādēļ Gustava II Ādolda pirmie pasākumi bija vērsti uz armijas kaujasspēju palielināšanu. Šim nolūkam viņš veica karaspēka reorganizāciju, būtiski izmainot līdz tam Eiropas militārajās struktūrās ierasto sistēmu un kaujas kārtību. Jāatzīmē, ka zviedru militāro spēku kvalitāti ievērojami paaugstināja arī karaļa izstrādātie un 1621. gadā ieviestie jaunie **kara sodu likumi**, kas, balstīdamies uz kristīgajām normām, veicināja karavīru reliģiskās pārliecības nostiprināšanos un līdz ar to pastiprināja karavīru bezierunu paklausību komandieriem, tādējādi ievērojami uzlabojot armijas disciplīnu, ko īpaši pastiprināja **laupīšanas aizliegums** – tā laika Eiropas valstu karaspēkos vēl nebijis noteikums (reāli gan šo aizliegumu īstenot bija tikpat kā neiespējams). Jāpiebilst, ka disciplīnas paaugstināšanās pamatā bija ne tik daudz karavīru iekšējā pārliecība, kā bailes no bargajiem sodiem, kas bija paredzēti pat par vissīkākajiem noteiktās kārtības un disciplīnas pārkāpumiem, pie tam pirmo vietu starp tiem ieņēma nāvēssods.

Jau 1613. gadā Zviedrija noslēdza ar Dāniju miera līgumu, atgūstot dāņu iekaroto stratēģiski svarīgo un spēcīgi nocietināto ostas pilsētu Zviedrijas piekrastē – Kalmaru un tai pretī esošo Ēlandes salu, kā arī iegūstot brīvas kuģniecības tiesības dāņiem piederošajā Zunda jūrasšaurumā (jāpiebilst, ka dāņu valdījumā tomēr vēl palika vairākas citas zviedru teritorijas). Tūlīt pēc miera noslēgšanas Gustavs II Ādolfs devās uz Krieviju palīgā zviedru karaspēka vienībām, kas karavadoņa Jakoba Delagardija (*De la Gardie*) vadībā 1611. gadā bija ieņēmušas Novgorodu. Karaļa vadībā zviedri iekaroja vēl vairākas krievu

pilsētas, to skaitā Gdovu un Tihvinu, bet nespēja pārvarēt Pleskavas aizstāvju pretestību, un 1617. gadā tika noslēgts tā sauktais “**Stolbovas miers**”, ar kuru krievi atguva Novgorodu un pārējās pilsētas, savukārt zviedri paturēja visu **Ingriju** – plašu teritoriju Somu līča piekrastē starp Ladogas ezeru un Narvu, līdz ar to somu un igauņu zemēm izveidojās kopēja sauszemes robeža, tādējādi liedzot Krievijai pieeju pie Baltijas jūras.

Tagadējā Latvijas teritorijā šajā laikā norisēja tikai atsevišķas sadursmes starp Žečpospolitas un Zviedrijas karaspēka vienībām, pie tam ne vienai, ne otrai pusei nekādu īpašu panākumu nebija, tādēļ 1618. gadā tika noslēgts pamiers, kas galvenokārt bija vajadzīgs Žečpospolitai, kura tikko bija noslēgusi pamieru ar Krieviju un jau gatavojās karam ar Turciju, kas sākās 1620. gadā ar turku iebrukumu tagadējā Ukrainas teritorijā. Izmantojot šo situāciju, Gustavs II Ādolfs 1621. gada vasarā uzsāka Rīgas aplenkšanu. Šim nolūkam karaspēks no Zviedrijas tika pārvests pār jūru 148 kuģos un tam pievienojās arī Igaunijā saformētās kaujas vienības - igauņu jātnieku pulki un kara algādži, tādējādi karaļa rīcībā bija pāri par 17800 vīriem, kamēr Rīgas aizstāvju rindās – tikai ap 300 poļu karavīru un 3700 karadienestam pakļauto namnieku, bez tam pilsētai atbalstu varēja sniegt vienīgi karavadoņa Radzivilla pakļautībā esošie cietokšņu garnizonu karavīri, kā arī neliela mobilā karaspēka vienība, kopskaitā nedaudz vairāk par 3000 vīriem, tas ir – pēc paša Radzivilla izteiciena – poļu spēki pret zviedriem bijuši samērojami tāpat kā “muša pret ziloni”⁵⁸. Jāpiebilst, ka Rīgas rāte jau savlaicīgi bija informējusi Žečpospolitas valdību par gaidāmo zviedru iebrukumu un lūgusi nodrošināt pilsētas aizsardzību, tomēr šie lūgumi atstāti bez ievērības⁵⁹, tādēļ rīdzinieki paši centās pastiprināt nocietinājumu būves, sagādāt ieroču un munīcijas krājumus, nodrošināt pārtikas rezerves, kā arī pieredzējušu karavīru vadībā veica ieročus nest spējīgo iedzīvotāju militāro apmācību. Runājot par pilsētas aizstāvjiem jāpiebilst, ka vairums no tiem bija

58 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 32. lpp.

59 Straubergs J. Rīgas vēsture - “Grāmatu Draugs” (bez izdošanas vietas un gada). 325. lpp.

Rīgas latvieši, pie tam katrs amats organizēja savus militāros formējumus, kurus vadīja pašu komandieri – apakšvirsnieki (augstākā pavēlniecība, protams, bija virsnieku - profesionālo karavīru rokās).

Pirms aplenkuma uzsākšanas Gustavs II Ādolfs, lai novērstu pilsētas izpostīšanu, aicināja rīdziniekus labprātīgi padoties, savā rakstā starp citu norādot, ka Rīgas iedzīvotāji tāpat kā zviedri ir luterāņi, tādēļ viņiem kā ticības brāļiem jābūt vienotiem cīņā pret katoļiem. Zviedru karaļa aicinājumu pilsētas vadība tomēr noraidīja, pamatojoties uz savām zvēresta saistībām pret Žečpospolitu. Galvenais iemesls tomēr bija bažas, ka zviedru valdība varētu ierobežot līdzšinējās, samērā lielās, Rīgas rātes privilēģijas, ko tā savulaik ieguva no poļu valdnieka pēc kalendāra nemieriem un kas deva tai gandrīz vai neierobežotu varu pilsētā, kā arī tirgotāju šaubas, vai, pārejot zviedru valdījumā, saglabāsies līdzšinējie Rīgas tirdznieciskie sakari ar plašajiem Žečpospolitas un pārējo tās ietekmē esošo zemju tirgiem⁶⁰. Bez tam vēl rīdziniekiem bija jāērķinās ar iespējamību, ka karš var beigties arī ar Zviedrijas sakāvi, un tādā gadījumā Žečpospolitas karalis Rīgas labprātīgo padošanos zviedriem varētu uzskatīt par nodevību un atņemt tai piešķirtās privilēģijas un pašpārvaldes autonomiju. Tomēr rātē nepastāvēja vienots uzskats – daļa rātskungu un citu pilsētas pārvaldē ietekmīgāko cilvēku - to gan bija mazākums - atbalstīja Gustava II Ādolfa prasību un centās ietekmēt rīdziniekus, lai tie nepretotos zviedriem. Īpaši aktīvs šajā ziņā bija Pētera baznīcas virsmācītājs **Hermanis Samsons**, kas vēlāk, par nopelniem Zviedrijas labā, 1622. gadā tika iecelts par **superintendentu** – augstāko luterāņu Baznīcas amatpersonu kādā noteiktā reģionā, atbilstošu bīskapa amatam (1640. gadā zviedru karaliene Kristīna Hermani Samsonu iecēla muižnieku kārtā, piešķirot viņam pavārdu Himmelšterns [*Himmelstierna*] un tiesības lietot dižciltības apzīmējumu *fon*). Palīdzību zviedriem sniedza arī

60 Turpat, 322. lpp.

pilsētas dienestā esošais kara inženieris Georgs Ginters Krails, kas slepeni nodeva Gustavam II Ādolfam Rīgas nocietinājumu sistēmas plānus⁶¹.

Kaujas par Rīgu sākās 1621. gada 12. augustā ar spēcīgu abpusēju artilērijas apšaudi. Neraugoties uz rīdzinieku drosmīgo pretestību daudzkārt spēcīgākajam pretiniekam, zviedri aizvien vairāk pietuvojās pilsētas mūriem, vienlaikus vēršot artilērijas uguni ne tikai pret nocietinājumu vaļņiem un torņiem, bet apšaudot arī baznīcas un dzīvojamās ēkas, tādējādi nodarot rīdziniekiem ievērojamus zaudējumus. Poļu palīgspēki – ap 1500 karavīru ar 3 lielgabaliem - karavadoņa Radzivila vadībā ieradās Pārdaugavā tikai 30. augustā, tomēr nespēja sniegt Rīgai nekādu palīdzību, jo zviedri viņa vienību sakāva un Radzivils bija spiests atgriezties Kurzemē, atstājot rīdziniekus viņu liktenim⁶². Pilsētas aizstāvju spēki kļuva aizvien vājāki, jo sāka pietrūkt munīcijas, daudzi lielgabali sadragāti, liels bija arī kritušo un ievainoto skaits, savukārt zviedri jau bija pietuvojušies tik tuvu nocietinājumiem, ka no Zviedrijas atvestās kalnraču vienības sāka rakt zem aizsargmūriem tuneļus, kuros novietoja mucas ar šaujampulveri nocietinājumu uzspriecināšanai. 12. septembrī, mēnesi pēc kauju sākuma, Rīgā ieradās Gustava II Ādolfa sūtnis, pēdējo reizi aicinot rīdziniekus padoties labprātīgi, piedraudot, ka pretējā gadījumā pēc mūru uzspriecināšanas pilsētā iebrukušais karaspēks pēc tā laika paražām to pilnībā izlaupīs. Apsverot stāvokļa nopietnību – pilsētā bija palikuši vairs tikai ap 1000 kaujasspējīgu, bet gandrīz vai neapbruņotu vīru, kuriem pretī stāvēja ap 4000 zviedru karavīru (nepieskaitot jātnieku vienības) un lieli artilērijas spēki⁶³ - rāte kopīgi ar namniekiem nolēma izbeigt pretošanos. 16. septembrī karalis Gustavs II Ādolfs karaspēka priekšgalā ieradās Rīgā un vispirms devās uz Svētā Pētera baznīcu, kur virsmācītājs Hermanis Samsons noturēja svinīgu dievkalpojumu par godu pilsētas izglābšanai no nopostīšanas.

61 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 32. lpp.

62 Turpat, 33. lpp.

63 Straubergs J. Rīgas vēsture - “Grāmatu Draugs” (bez izdošanas vietas un gada). 328. lpp.

Jau nākamajā dienā ar karaļa rīkojumu Svētā Jēkaba baznīca tika atdota luterāņu draudzei, bet visi jezuīti izraidīti no pilsētas, tādejādi izrādot labvēlību Rīgas pilsoņiem (kā karavīrs Gustavs II Ādolfs augstu vērtēja pretinieka drosmi un varonību – aplenkuma laikā, neraugoties uz lielo pārspēku, zviedri bija zaudējuši ap 2000 kritušo un ievainoto karavīru⁶⁴). 25. septembrī rāte un namnieki nodeva zviedru karalim uzticības zvērestu, bet pēc gada Gustavs II Ādolfs parakstīja Rīgas padošanās noteikumus, ar kuriem pilsēta ne tikai saglabāja agrākās privilēģijas, bet, lai Rīgu iespējami ciešāk piesaistītu Zviedrijai, ieguva arī vairākas jaunas. Tajā pašā laikā pilsētas patstāvība tomēr tika arī daļēji ierobežota. Vispirms jau jāatzīmē, ka Rīgā apmetās karaļa vietvaldis – ģenerālgubernators - ar spēcīgu garnizonu: Žečpospolitas virskundzības laikā rātei bija tiesības valdības karaspēku pilsētā neielast un tam bija jāizvietojas vai nu tikai pilī, vai ārpus pilsētas robežām⁶⁵. Bez tam zviedri ieviesa Rīgas ostā īpašu nodokļu sistēmu, kam tika pakļautas visas eksporta un importa preces, tādejādi gūstot valsts kasei ievērojamus ienākumus, bet apgrūtinot rīdzinieku tirdznieciskos darījumus. Tomēr, neraugoties uz šādiem pasākumiem, zviedru valdība pakāpeniski ieguva aizvien lielāku autoritāti un rīdzinieku uzticību, savukārt Žečpospolitas un katoļu Baznīcas piekritēju ietekme sabiedrības vairuma uzskatos ievērojami mazinājās.

Rīgas ieņemšanai bija arī liela starptautiskā nozīme: vispirms jau jāatzīmē, ka vienas no spēcīgāk nocietinātās Baltijas jūras reģiona pilsētas padošanās zviedriem ievērojami cēla valsts militāro prestižu un ierindoja karali Gustavu II Ādolfu ievērojamāko karavadoņu skaitā. Tajā pašā laikā fakts, ka **luterticīgie** zviedri šo nozīmīgo pilsētu atņēmuši **katoliskajai** Žečpospolitai, būtiski ietekmēja politiskās norises pārējās Eiropas zemēs, kurās kopš 1518. gada norisēja militārs konflikts starp protestantiskajām un katoliskajām valstīm, kas vēsturē pazīstams kā **Trīdesmitgadu karš** un kurā Zviedrijai vēlāk bija lemts

64 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 34. lpp.

65 Straubergs J. Rīgas vēsture - “Grāmatu Draugs” (bez izdošanas vietas un gada). 322. - 333. lpp

spēlēt izšķirošo lomu. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka Katoļu baznīca visā Eiropā centās īstenot kontrreformāciju, tādēļ 1608. gadā protestantisko zemju valdnieki bija apvienojušies **Protestantu ūnijā** (arī Evaņģēliskā ūnija), lai kopīgi cīnītos pret rekatolizāciju, savukārt pāvesta piekritēji, kā pretspēku protestantiem, 1609. gadā izveidoja **Katoļu līgu**, ko vadīja Hābsburgu dinastijas pārstāvis Bavārijas Maksimiliāns. Rīgas ieņemšana notika gadu pēc tam, kad Katoļu līgas karaspēks bija sagrāvis protestantiskās Čehijas armiju un šajā reģionā sākās spēcīgs rekatolizācijas process, kas varēja beigties ar katoļu Baznīcas uzvaru visās Eiropas zemēs, jo šī militārā sakāve bija ievērojami mazinājusi protestantu ticību panākumiem. Vēsts par Rīgas krišanu un jezuītu izraidīšanu deva pāvesta pretiniekiem jaunu cīņas spar un cerību, ka “ziemeļu lauva”, kā sāka dēvēt Gustavu II Ādolfu, spēs palīdzēt arī viņiem⁶⁶. Turpmākās vēstures norises to arī apstiprināja, bet vispirms zviedru valdniekam vajadzēja pabeigt iesākto cīņu pret Žečpospolitu.

Pēc Rīgas ieņemšanas Gustavs II Ādolfs gatavojās tālākai karadarbībai ar nolūku iegūt Zviedrijai Kurzemes piekrasti ar nozīmīgajām Ventpils un Liepājas ostām. Jau tā paša 1621. gada septembra beigās zviedru karaspēks iegāja Kurzemes-Zemgales hercogistes robežās un samērā viegli ieņēma Jelgavu, bet pēc tam devās Bauskas virzienā, kur pie Emburgas bija nocietinājušies Žečpospolitas karavadoņa Radzivila spēki, kas, nespēdami zviedriem pretoties, atstāja savu kara nometni un patvērās labi nocietinātajā Bauskā. Gustava II Ādolfa ieceres, ka Kurzemes-Zemgales hercogs Fridrihs pēc Jelgavas krišanas pāries zviedru pusē, neīstenojās, jo hercogs nevēlējās lauzt vasaļa zvērestu poļu karalim, īpaši tādēļ, ka Žečpospolita vēl aizvien bija militāri spēcīga valsts un kara iznākumu neviens nevarēja paredzēt. To pierādīja arī karadarbības gaita: kamēr galvenie zviedru spēki atradās Zemgalē, poļu-lietuviešu karapulki atguva Cēsis un Valmieru, izpostīja Salaspils un Ikšķiles

66 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 34. lpp.

novadus, kā arī sakāva zviedrus pie Kokneses. Tādejādi Gustava II Ādolda iecerētais plāns – līdz gada beigām ieņemt visu Pārdaugavas hercogistes un Kurzemes-Zemgales hercogistes teritoriju – netika īstenots. Šīs neveiksmes galvenie cēloņi bija karaspēka apgādes grūtības, spēcīgas kavalērijas trūkums, kā arī dažādās sērgas, kas sāka izplatīties zviedru karaspēkā – tikai Jelgavā vien nomira apmēram puse no ziemas nometnē izvietotajiem karavīriem. Jāpiebilst, ka Radzivills šīs zviedru grūtības izmantoja, lai atgūtu Jelgavu un decembra beigās arī ieņēma pilsētu, bet nespēja pārvarēt pilī nocietinājušos zviedru karavīru pretestību – tikai 1622. gada jūnija beigās, kad no 900 pils aizstāvjiem bija dzīvi palikuši vairs tikai 75 karavīri, no kuriem 40 pie tam bija smagi slimi, varonīgais garnizons padevās, pie tam tikai dažas dienas pirms tam, kad Jelgavā būtu ieradušies karaļa Gustava II Ādolda palīgspēki⁶⁷. Neraugoties uz Jelgavas zaudējumu, zviedru karapulki, ko karalis šajā laikā bija reorganizējis un papildinājis, turpināja virzīties uz priekšu, tādēļ Radzivills, nebūdamas pārliecināties par saviem spēkiem, ierosināja pamieru, kas 31. jūlijā arī tika parakstīts un zviedri hercogistes teritoriju atstāja.

Karadarbība atsākās tikai 1625. gadā un ar mainīgām sekmēm par labu te vienai, te otrai pusei, turpinājās līdz 1629. gadam. Šajā laikā kā Žečpospolitas, tā Zviedrijas karapulkiem aizvien biežāk nācās izjust pārtikas trūkumu, jo ilgajos gados postītajā zemē tikpat kā vairs nebija iespējams to sagādāt. Karavīru kaujasspējas vājināja arī pastāvīgās sērgas, kā arī karojošo valstu finansiālās grūtības – kara algādži, nesaņēmuši pienākošos algu, atteicās pildīt komandieru rīkojumus un pavēles, nereti pat pārdeva ieročus un citu bruņojumu, lai iegādātos kādus pārtikas produktus, siroja un aplaupīja jau tā izputinātos zemniekus, pie tam marodierisms ((no franču valodas *maraudeur* – laupītājs; morāli pagrimis kareivis, kas aplaupā civiliedzīvotājus) guva aizvien plašāku

67 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, "Daugava", 1962. 35. – 36. lpp.

izplatību. Tajā pašā laikā zviedru stāvoklis tomēr sāka uzlaboties - to lielā mērā veicināja Gustava II Ādolfa panākumi Prūsijas teritorijā, kur karalis pats vadīja cīņas pret poļiem, lai nepieļautu karaļa Sigismunda II Vāsas iecerēto Žečpospolitas karaspēka desantēšanu (no franču valodas *descente* – nokāpšana, izcelšanās; karaspēka izcelšanās ienaidnieka teritorijā) no Dancigas (Gdanskas) ostas uz Zviedriju, savukārt sekmīgākai karaspēka apgādei liels atbalsts bija kontribūcija, ko Kurzemes-Zemgales hercogs Fridrihs maksāja zviedriem⁶⁸, lai tie nepārkāptu 1629 gadā pasludināto hercogistes neitralitāti⁶⁹ – solījumu ar militāriem spēkiem neiejaukties abu naidīgo pušu konfliktā, lai tādejādi pasargātu savu zemi no postījumiem (neitralitātes pasludināšana tomēr nepaglāba hercogisti ne no tiešas karadarbības tās teritorijā, ne arī no marodieriem). Jāpiebilst, ka hercogs Fridrihs šajā laika posmā veica arī aktīvu politisko darbību, cenšoties panākt karadarbības pārtraukšanu un naidīgo pušu samierināšanu. Tas viņam pēc ilgstošām pūlēm arī izdevās, īpaši jau tādēļ, ka Žečpospolitu bija novājinājusi ne tikai cīņa pret zviedriem, bet arī militārie konflikti ar Krieviju un Turciju un iekšējās politiskās nesaskaņas.

1629. gada 15. septembrī **Altmarkā** (tagad Stari Targa, netālu no Elblongas pilsētas Polijā) starp Žečpospolitu un Zviedriju tika noslēgts pamiers uz sešiem gadiem (jāpiebilst, ka kaujas, kurās bija jūtams zviedru pārsvars, turpinājās vēl līdz 19. oktobrim, jo karaspēku komandieri savlaicīgi nebija saņēmuši ziņu par pamieru⁷⁰). Saskaņa ar līguma nosacījumiem, zviedriem bija jāatstāj Kurzemes-Zemgales hercogiste, bet viņu valdījumā, atgūstot seno Livonijas vācisko nosaukumu **Liflande** (*Livland*), nonāca līdzšinējās Pārdaugavas hercogistes jeb Inflantijas teritorija, kurā ietilpa Dienvidigaunija un latviešu apdzīvotie novadi līdz **Aiviekstes** upei, savukārt zemes otrpus Aiviekstei – tagadējā **Latgale** – palika Žečpospolitas sastāvā, saglabājot **Inflantijas** nosaukumu. Jāatzīmē, ka

68 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 46. lpp.

69 Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – R., 1932. 521. lpp.

70 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 47. lpp.

17. gadsimtā latviešu valodā rakstītajos tekstos vāciskā “Lifland” vietā parādās latviskais vārds *Vīdzeme* (*Wyddu Zemme*; *Weddu-Semm*; *Widda-semm*). Šī vārda etimoloģija (izcelšanās) nav īsti noskaidrota: daži valodnieki to saista ar seno Idumejas novadu tagadējās Straupes apkaimē, uzskatot, ka šis vārds, iespējams, veidojies no salikteņa *vidumaa*, kura pirmā daļa varētu būt latviskais *vidus*, bet otrā – līvu *maa* (zeme), tātad “zeme starp līvu un latgaļu novadiem”, tomēr pastāv arī vairāki citi skaidrojumi⁷¹.

Altmarkas pamiers, kā jau minēts, bija noslēgts uz sešiem gadiem, bet Zviedrijas valdība, ņemot vērā tajā laikā pastāvošo sev nelabvēlīgo politisko un militāro situāciju, ierosināja pretējai pusei to pagarināt, vienlaikus atsakoties no saviem iekarojumiem Prūsijas teritorijā, kā arī no iegūtajām muitas tiesībām Kurzemes-Zemgales hercogistes ostās⁷². 1635. gadā **Štumsdorfā** (tagadējā Polijas teritorijā, netālu no Altmarkas) jauno pamiera līgumu Zviedrija un Žečpospolita noslēdza uz 26 gadiem, līdz ar to mūsu zemes iedzīvotāji turpmākajos gados varēja atkopties no nežēlīgajiem kara postījumiem un atjaunot sagrauto saimniecību.

6. Zviedrijas iesaistīšanās Trīsdesmitgadu karā.

Laikā līdz Altmarkas pamiera noslēgšanai Austrijā un Spānijā valdošās **Hābsburgu** dinastijas pārstāvja, Vācu nācijas Svētās Romas impērijas ķeizara **Ferdinanda II** karapulki karavadoņu Johanna **Tilli** un, it īpaši, Albrehta **Vallenšteina** (arī Valdštejns, čehu cilmes muižnieks) vadībā guva vienu uzvaru pēc otras pār protestantisko zemju militārajiem spēkiem. Hābsburgu panākumi satrauca ne tikai protestantus, kam draudēja rekatolizācija, bet arī katolisko Franciju, jo neskaitāmo vācu mazvalstiņu pakļaušana vienas dinastijas valdniekiem varēja novest pie vienotas Vācijas valsts izveidošanas, tādējādi

71 Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, II. – R., 1992. 519. – 520. lpp.

72 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. - Upsala, “Daugava”, 1962. 47. lpp.

apdraudot pašas Francijas drošību⁷³. Šīs bažas īpaši pastiprinājās 1629. gadā, kad Dānija, kas ar franču, angļu un holandiešu finansiālu atbalstu bija iesaistījies karadarbībā pret Hābsburgiem un tās karaspēks cietis sakāvi, parakstīja tā saukto Lībekas miera līgumu, ar kuru apņēmās turpmāk ievērot neitralitāti, tas ir – neiejaucies kaimiņvalstu konfliktos. Dāņu sakāve deva iespēju Habsburgiem kontrolēt gandrīz visu Baltijas jūras dienvidpiekrasti, vienīgais šķērslis tam bija Zviedrija, tādēļ Vallenšteins tajā pašā 1629. gadā, vēl pirms Lībekas miera noslēgšanas, bija nosūtījis Žečpospolitai palīgā 10000 karavīru, bet šī palīdzība nāca jau par vēlu.

Pēc Altmarkas pamiera noslēgšanas Gustavs II Ādolfs nekavējoties sāka gatavoties karagājienam pret Hābsburgiem un 1630. gada vasarā zviedru karaspēks, kura sastāvā bija arī divi **latviešu** jātnieku pulki – **Vidzemes** (*Liffländigare*) un **Kurzemes** (*Curländigare*) ap 1200 vīru kopskaitā⁷⁴, izcēlās krastā Pomerānijas piekrastē un sāka sekmīgus uzbrukumus katoliskajiem karapulkiem. Šajā laikā vācu ķeizars Ferdinants II, baidīdamies no aizvien pieaugošās Vallenšteina popularitātes un militārā spēka, bija atcēlis ievērojamo karavadoni no virspavēlnieka amata, uzticēdams visu impērijas armiju feldmaršalam Tilli, kura vadītie karapulki 1631. gada maijā bija ieņēmuši ievērojamo protestantu centru **Magdeburgu**, pilnībā sagraujot un izlaupot šo pilsētu, slepkavojot tās iedzīvotājus. Magdeburgas krišana katoļu rokās radīja satraukumu ne tikai visā protestantu nometnē, bet arī Francijā, tādēļ prethabsburgu koalīcijas vadītājiem vienīgā cerība vēl bija zviedri. 1631. gada septembrī Gustavs II Ādolfs pie **Breitenfeldas** (Leipcigas tuvumā) satrieca Tilli vadītos karapulkus un devās tālāk uz dienvidiem, tādejādi dodams cerības vācu protestantiskajiem valdniekiem, kas sākotnēji bija ar neuzticību raudzījušies uz zviedru karaspēka ienākšanu viņu zemēs. Jaunu uzvaru pār Tilli vadītajiem pulkiem zviedri guva 1632. gada pavasarī, ieņemot Minheni (šajā kaujā pats

73 Всемирная история, IV - М, 1958. 722. lpp.

74 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983. 221. lpp.

karavadonis Tilli ticis nāvējoši ievainots un drīz pēc tam miris⁷⁵). Šī sakāve spieda Ferdinandu II no jauna aicināt par virspavēlnieku atstādināto Vallenšteinu, piešķirot viņam visplašākās pilnvaras rīkoties visur pēc saviem ieskatiem, savukārt Vallenšteins nekavējoties saformēja jaunus spēcīgus karapulkus, kuru pirmās kaujas pret protestantu spēkiem norisēja pie Nirnbergas. Šoreiz zviedri bija spiesti atkāpties, savukārt Vallenšteins virzīja savus pulkus Leipcigas virzienā, lai nošķiru Gustavu II Ādolfu no sakariem ar Baltijas jūras piekrastes reģioniem, tādejādi liedzot zviedriem karaspēka papildināšanas un apgādes iespēju, ko zviedru karalis, protams, nevarēja pieļaut un steidzīgi pārtrauca virzību dziļāk vācu zemēs un devās pretī Vallenšteinam. 1632. gada 16. novembrī pie **Licenas** (dienvidrietumos no Leipcigas) norisēja izšķirošā kauja; Sākotnēji pārsvars bija Vallenšteina pulkiem un zviedriem jau draudēja pilnīga sakāve, bet tad cīņā iesaistījās pats Gustavs II Ādolfs, mezdami kaujā sava jātnieku pulka priekšgalā. Karaļa priekšzīmes aizrauti, arī pārējie zviedru pulki atguva jau gandrīz zaudēto kaujas spar un līdz šim par neuzvaramiem uzskatītie Vallenšteina karavīri bija spiesti atkāpties. Tomēr šī uzvara zviedriem bija dārgi maksājusi – viņu valdnieks, “Ziemeļu lauva”, kā Zviedrijas karali dēvēja citās Eiropas zemēs, **Gustavs II Ādolfs kaujā krita** (ievainots tika arī Vallenšteins, kas pēc sakāves bija spiests aizbēgt uz Čehiju; 1634. gada 25. februārī ievērojamo karavadoni ar vācu ķeizara Ferdinanda II ziņu nogalināja sazvērnieki).

Licenes kauja iezīmēja lūzuma punktu Trīsdesmitgadu kara gaitā. Vēl gan Habsburgu vācu un spāņu apvienotais karaspēks 1634. gada rudenī pie **Nordlingenas** (netālu no Nirnbergas) sakāva zviedrus, kuriem pēc karaļa Gustava II Ādolda nāves vēl nebija izvirzījies līdzvērtīgs karavadonis, bez tam vēl zviedrus no jauna sāka apdraudēt Žečpospolita, kas no 1632. gada bija saistīta karā ar Krieviju un 1634. gadā noslēgusi mieru, tādēļ zviedriem steidzoši vajadzēja daļu karaspēka atvilkt pie Žečpospolitas robežām. Vācu protestantisko

75 Большая Советская Энциклопедия, 42. – М., 1956. 425. lpp.

zemju valdnieki jau sāka slēgt mieru ar Habsburgiem, bet tad karā aktīvi iesaistījās Francija, noslēgdama ar Zviedriju militāru savienību, kurai pievienojās Nīderlande, kā arī katoliskās itāļu valstis Savoja, Mantuja un Venēcija⁷⁶, tādējādi karš, kura sākotnējais mērķis bija protestantisko vācu zemju rekatolizācija, izvērsās par karu pret Hābsburgu dinastijas centieniem pakļaut savai ietekmei ja ne visas, tad, vismaz, lielāko daļu Eiropas valstu. Pakāpeniski prethabsburgu koalīcas spēki kaujas laukos aizvien biežāk sāka gūt uzvaras, īpaši pēc tam, kad 1641. gadā zviedru karaspēka vadība tika uzticēta vienam no spējīgākajiem Gustava II Ādolfa laika karavadoņiem Linardam **Torstenam**, kurš zviedru karapulcos atjaunoja jau daļēji zudušo disciplīnu, tādējādi nostiprinot armijas kaujasspējas. 1642. gadā Torstensons, sadarbojoties ar franču spēkiem, guva ievērojamu uzvaru pār Habsburgu karapulkiem pie **Breitenfeldas** (šeit zviedri Gustava II Ādolfa vadībā jau 1631. gadā bija sagrāvuši Tilli karaspēku), šim panākumam sekoja citi, to skaitā uzvara pār Dāniju, kas Habsburgu ietekmēta bija uzsākusi karu pret Zviedriju (1643. – 1645.). Pēdējā lielākā kauja Trīsdesmitgadu kara gaitā norisēja 1645. gadā pie Jankovas tagadējās Čehijas dienvidos un prethabsburgu spēki, satriekuši ķeizara Ferdinanda III (iepriekšējais valdnieks Ferdinands II 1637. gadā bija miris) karapulkus, virzījās uz Austrijas galvaspilsētu Vīni, tādējādi apdraudot Hābsburgu impērijas turpmāko pastāvēšanu, kas, savukārt, veicinātu Zviedrijas politiskās un ekonomiskās ietekmes palielināšanos visā Viduseiropā. To Francija nevēlējās pieļaut, jo tās mērķi, iesaistoties karā, bija tikai Hābsburgu varas vājināšana, nevis pilnīga iznīcināšana. Arī Katoļu Baznīcai bija nevēlama pilnīga protestantu uzvara un tā, ja arī vairs necerēja uz visu protestantisko Vidus- un Ziemeļeiropas zemju rekatolizāciju, tad vismaz centās nepieļaut tālāku protestantu, īpaši luteriskās Baznīcas ietekmes paplašināšanos. Tādēļ franču diplomāti, īpaši kardināls (augstākais katoļu garīdznieks pēc pāvesta) **Mazarīni**, veica aktīvu darbību, lai piespiestu Ferdinandu III noslēgt mieru.

76 Latvijas Padomju Enciklopēdija, 101. - R., 1987. 15. lpp.

1648. gada rudenī **Osnabrikā** (tagadējā Vācijas Lejassaksijas zemes dienvidrietumos) Vācu nācijas svētā Romas impērija parakstīja **miera līgumu** ar **Zviedriju** un tās sabiedrotajiem, bet **Minsterē** (tagadējā Vācijas Ziemeļreinas-Vestfālenes zemes ziemeļos) – ar **Franciju** un tās sabiedrotajiem. Ņemot vērā, ka šīs pilsētas atradās senajā Vestfālenes novadā, abi šie dokumenti vēsturē pazīstami ar kopēju apzīmējumu “*Vestfālenes miera līgums*”. Saskaņā ar minētajiem dokumentiem notika ievērojamas izmaiņas Viduseiropas politiski administratīvajā kartē: Nīderlande (Holande) un Šveice kļuva par neatkarīgām, starptautiski atzītām valstīm, Francija ieguva vairākas teritorijas Elzasas apgabalā, kuras līdz tam atradās Hābsburgu valdījumā, savukārt Zviedrija pārņēma galvenos tirdzniecības centrus un tiem pieguļošās teritorijas pie lielāko upju – Vēzeras, Elbas un Oderas grīvām, kā arī citviet Baltijas jūras dienvidpiekrastē, līdz ar to gūstot virskundzību pār visiem Baltijas jūras tirdzniecības ceļiem; vairākas teritorijas Baltijas jūras reģionā, to skaitā nozīmīgo Gotlandes salu, kā arī Sāmsalu, zviedri jau bija ieguvuši pēc 1643. – 1645. gada kara ar Dāniju. Zviedrija bija kļuvusi par **militāri spēcīgāko** valsti Eiropas ziemeļaustrumos, līdz ar to arī par izšķirošo faktoru Eiropas spēku līdzsvarošanā, ar ko bija jārēķinās visām pārējām valstīm⁷⁷.

Uz vairāku līdzšinējo katoļu Baznīcas īpašumu rēķina paplašinājās arī vairāku vācu protestantisko valdnieku, īpaši Brandenburgas kūrfirsta valdījumi. Vestfālenes miera līguma nosacījumi ievērojami mazināja arī Impērijas ķeizara jau tā nepilnīgo varu, vienlaikus palielinot atsevišķo vācu zemju valdnieku politiskās un administratīvās tiesības, līdz ar to tika novērsta Francijai bīstamā vienotas centralizētas vācu valsts izveidošanās, kas, protams, turpmākajā vēstures gaitā negatīvi ietekmēja Vācijas ekonomisko stāvokli. Līdz ar to tagadējās Vācijas teritorijā aizvien vājāka kļuva Hābsburgu dinastijas valdnieku ietekme, savukārt spēkā pieņēmās Brandenburgas zemē valdošā **Hoencollernu** dzimta, kuru tajā laikā pārstāvēja kūrfirsts Fridrihs Vilhelms, un tieši no

77 Spekke A. Latvijas vēsture. – R., 2003. 186. lpp.

Brandenburgas turpmākajā vēstures gaitā sākās vācu tautas atdzimšana pēc briesmīgajiem postījumiem un cilvēku upuriem, ko tai nācās pārciest šī nežēlīgā kara laikā.

7. Ukrainas cīņa par neatkarību un Pirmais Ziemeļu karš.

1635. gada Štumsdorfas pamiers starp Zviedriju un Žečpospolitu nebija ilgstošs, un jau divdesmit gadus pēc tā noslēgšanas Latvijas teritorija no jauna kļuva par kara lauku, un šoreiz tam par iemeslu bija 17. gadsimta otrajā pusē izvērsusies **Ukrainas cīņa par neatkarību**, ko savās interesēs centās izmantot Krievija un Zviedrija.

Ukrainas teritorija, tāpat kā Baltkrievijas zemes, jau no 14. gadsimta otrās puses bija pievienotas Lietuvas dižkunigaitijai un daļēji arī Polijai ar samērā plašām pašpārvaldes tiesībām. Ar 15. – 16. gadsimtu ukraiņu un baltkrievu zemes nonāca lielo lietuviešu un poļu feodāļu – magnātu (no latīņu valodas *magnus* – liels, varens) valdījumā. Šajā laikā, līdzīgi kā Livonijā, arī Polijā, Lietuvā un Krievijā sāka vērsties plašumā muižkundzība, līdz ar to - zemnieku piesaistīšana zemei un muižas valdītājam muižniekam. Vairoties no aizvien pieaugošās dzimtniecības spaidiem, daudzi zemnieki no Krievijas centrālajiem apgabaliem pārcēlās uz brīvajām, mazapdzīvotajām zemēm Krievijas un Ukrainas dienvidos, tādējādi kļūdami brīvi, no feodālajiem kungiem neatkarīgi ļaudis, un guva apzīmējumu “**kazaki**”, kas tjurku valodās nozīmē ‘**brīvie cilvēki**’ (tjurku valodu saimei pieder lielākā daļa Vidus- un Rietumāzijas, kā arī dažu Aizkaukāza un Balkānu reģiona tautu valodas). Kazakiem nepārtraukti vajadzēja cīnīties ar Melnās jūras ziemeļpiekrastes tautu – Krimas tatāru un turku sirotājiem, tādēļ viņi apvienojās karadraudzēs, ko vadīja vēlēti vadoņi – atamani. Laika gaitā izveidojās spēcīgas militāras kopienas ar savu vietējo administratīvo pārvaldi, kas veidoja kazaku karspēku ar vēlētu vai valdnieka ieceltu virspavēlnieku – **hetmani**. Kazaku karaspēkam bija liela nozīme kā

Krievijas, tā Žečpospolitas dienvidu robežu aizsardzībā pret turku un tatāru iebrukumiem, tādēļ ne Krievijas, ne Ukrainas kazaki netika pakļauti dzimtniecībai, bet saglabāja personisko brīvību, kā arī ieguva dažādas privilēģijas, to skaitā, kā jau minēts, savu pašpārvaldi.

Ukrainā spēcīgākā kazaku apmetne bija **Zaporožjes Seča** (Aizkrāces Seča; ar vārdu “seča” tika apzīmētas kazaku aizsardzības būves) kas atradās Dņepras lejtecē aiz lielajām upes krācēm. 16. gadsimtā šeit bija izveidojusies īpatnēja **kazaku republika**, kuras augstākais varas orgāns bija kazaku kopsapulce – **rada**, kas ievēlēja hetmani, kā arī tiesnesi un citas administratīvās un militārās pārvaldes amatpersonas. Uz šo brīvo kazaku republiku aizvien masveidīgāk sāka doties magnātu apspiestie baltkrievu un ukraiņu zemnieki, kas, protams, negatīvi ietekmēja muižu saimniecību, tādēļ Žečpospolitas valdība centās šo procesu ierobežot. Kazaki tika ieskaitīti Žečpospolitas karaspēkā kā atsevišķa militāra vienība, ierakstīti īpašos sarakstos (reģistros) un par dienestu saņēma no valsts algu, bet tajā pašā laikā šo, tās saukto “**reģistra kazaku**” skaits tika ierobežots un tos, kas netika iekļauti reģistros, pieskaitīja vienkāršajiem zemniekiem. Tas radīja šķelšanos pašu kazaku starpā un noveda pie vairākkārtējiem nemieriem un bruņotām sadursmēm starp neregistrētajiem kazakiem un valdības karaspēku. Stāvokli vēl vairāk saasināja reliģiskie spaidi - katoļu Baznīcas centieni pievērst pareizticīgos baltkrievus un ukraiņus katoļticībai. Šo centienu rezultātā 1596. gadā pasludināja katoļu un pareizticīgo apvienošanos – **ūniju**, pakļaujot tai visus Žečpospolitas teritorijā dzīvojošos pareizticīgos. Uniātu Baznīca gan saglabāja pareizticīgo ceremonijas un rituālus, bet par tās galvu kļuva Romas pāvests. Katoļu garīdznieki aktīvi darbojās, lai veiktu pilnīgu rekatolizāciju, tādēļ katoļiem saglabājās lielākas priekšrocības, kā uniātiem, kas, protams, neapmierināja ne tikai vienkāršo tautu, bet arī vadošos kazaku slāņus, tādēļ laiku pa laikam izcēlās bruņotas sadursmes ar poļiem, kas nereti izvērsās plaša apjoma karadarbībā. Kazaku un zemnieku nemieri savukārt izsauca vēl lielākus spaidus un atklātu vardarbību no poļu magnātu puses. 1625. gadā valdība

noteica, ka reģistra kazaku skaits var būt tikai 6000 vīru, tādējādi ārpus reģistra palika ap 40000 līdz šim brīvo kazaku⁷⁸, kuru zemes piesavinājās kā poļu, tā arī pašu ukraiņu lielie zemes īpašnieki (vēlākos gados gan reģistra kazaku skaits tika palielināts). Bez tam valdība centās pastiprināt kontroli pār kazakiem, ceļot pārvaldītajā teritorijā cietokšņus un izvietojot tajos poļu karaspēka garnizonus. Visiem atsevišķo kazaku formējumu vadoņiem – atamaniem – bija jāpakļaujas vienīgi “**kroņa hetmanim**”, ko amatā apstiprināja karalis, tādējādi liedzot kazakiem tiesības pašiem izraudzīties savu virsvadoni. Šie pasākumi tikai vairoja kazaku un zemnieku pretestību un aizvien biežāk notika plaša mēroga sacelšanās pašu kazaku izvēlēto hetmaņu vadībā, tomēr tās vienmēr tika apspiestas un poļu magnāti sāka piesavināties arī reģistra kazaku zemes, īpaši pēc 1637. – 1638. gada sacelšanās.

1647. gadā sacelšanos pret poļu virskundzību sāka organizēt kazaku vadonis **Bogdans Hmeļnickis** – izglītots cilvēks, pieredzējis karavīrs un spējīgs karavadonis. Par piedalīšanos 1638. – 39. gada nemieros Hmeļnickis bija atcelts no augstā kazaku karaspēka rakstveža amata (tas bija pielīdzināms karaspēka virspavēlnieka - hetmaņa palīga amatam) un iecelts par maznozīmīgu sotņiku (simtinieku; aptuveni simts vīru lielas vienības komandieri). Turpmākajos gados viņam nācās pilnībā izjust poļu muižnieku spaidus un vardarbību, vairākas reizes viņam tika uzsūtīti algoti slepkavas, bet 1646. vai 1647. gadā šļahtiči izlaupīja un nodedzināja Hmeļnicka īpašumus, nogalināja viņa mazgadīgo dēlu un aizveda gūstā sievu⁷⁹. Pats, izglābies no apcietināšanas, Hmeļnickis devās uz Dņepras lejteces apvidiem, kur noorganizēja sākotnēji nelielu kazaku un zemnieku vienību, kuras skaitliskais spēks ātri pieauga. 1648. gadā Hmeļnickis ar savu vienību iebruka Zaporožjes Sečā un izdzina no tās valdības karaspēka garnizonu un drīz pēc tam tika ievēlēts par hetmani. Karavadonis aicināja visus kazakus, kā arī zemniekus – dzimtļaudis uz vispārēju sacelšanos un viņa

78 Большая Советская Энциклопедия, 44. sējums – Maskava, 1956. 80. lpp.

79 Всемирная история, V sējums. – Maskava, 1958.. 192. lpp.

karaspēks nemitīgi pieauga. Cīņai pret poļiem Hmeļņickis bija aicinājis palīgā arī Krimas tatārus, bet tie izrādījās neuzticami sabiedrotie. Tajā pašā gadā Hmeļņickis guva vairākas uzvaras pār valdības karaspēku, un kazaku sacelšanās jau bija izvērsusies visas ukraiņu tautas atbrīvošanās kustībā. Jau maija mēnesī kazaki ieņēma Kijevu, līdz ar to no poļiem bija atbrīvota visa Ukrainas teritorija Dņepras kreisajā krastā. 1649. gadā, kaujā pie **Zborovas** (Ukrainas rietumos pie Stripas upes, netālu no Ternopoles pilsētas), Hmeļņicka karaspēks sakāva paša Žečpospolitas karaļa vadītos pulkus, tomēr pēdējā brīdī sabiedrotie – tatāri vērsās pret kazakiem, tādēļ Hmeļņickis bija spiests uzsākt sarunas ar karali par karadarbības pārtraukšanu. Sarunu gaitā tika noslēgta “Zborovas vienošanās”, kas paredzēja, ka Ukraina joprojām vēl palika Žečpospolitas sastāvā, tomēr Kreisā krasta Ukrainā poļu magnātu vara daļēji tika ierobežota un visus administratīvos amatus šajā teritorijā varēja ieņemt tikai ukraiņu muižniecības (šļahtas), kazaku un pilsonības pārstāvji, savukārt reģistra kazaku skaits tika palielināts līdz 40000 vīru. Bez tam vēl šajā teritorijā nedrīkstēja atrasties poļu karaspēka vienības, kā arī tika aizliegta jezuītu darbība un izvirzīts jautājums par uniātu Baznīcas likvidēšanu.⁸⁰

Nemieri bija aptvēruši arī Žečpospolitas pakļautībā esošās baltkrievu zemes, tādēļ Hmeļņickis, lai saistītu poļu spēkus šajā reģionā un tādejādi novērstu jaunus iebrukumus Ukrainā, nosūtīja palīgos nemierniekiem dažas kazaku karaspēka vienības – kopskaitā ap 25000 vīru, bet tajā pašā laikā poļi, nevarēdami samierināties ar līdzšinējo privilēģiju zaudēšanu, no jauna sakopoja spēkus un atsāka iebrukumus kazaku karaspēka pārvaldītajā Kreisā krasta Ukrainā. 1651. gadā ar saviem karapulkiem, ko papildināja Krimas tatāri, no jauna atsāka karadarbību pret poļiem, bet arī šoreiz tatāri izrādījās neuzticami sabiedrotie - izšķirošajā cīņā viņu pulki atstāja kaujas lauku, aizvezdami sev līdzī pašu Bogdanu Hmeļnicki. Kazaku spēki cieta sakāvi, un Hmeļņickis, atbrīvojies no gūsta, bija spiests noslēgt ar Žečpospolitu vēl neizdevīgāku mieru,

80 Большая Советская Энциклопедия, 16. sējums. – Maskava, 1952.. 536. lpp.

kā iepriekšējo. Saskaņā ar šī līguma nosacījumiem, reģistra kazaku skaits bija jāsamazina līdz 20000 vīru, poļu muižniecība varēja atgriezties savos iepriekšējos valdījumos Kreisā krasta Ukrainā, tomēr viņu politiskā vara šajā reģionā vēl palika ierobežota. Neapmierināta bija arī ukraiņu tauta, kas bija cerējusi pilnīgi atbrīvoties no poļu virskundzības, tādēļ 1653. gadā Hmeļnickis veica jaunu karagājieni, bet, ņemot vērā aizvien vairāk sarūkošos kazaku un ukraiņu zemnieku spēkus, bija spiests turpināt sadarbību ar tatāriem, un tie kārtējo reizi savu sabiedroto nodeva: brīdī, kad poļu spēkiem draudēja pilnīga sagrāve, tatāru valdnieks - hans Islam-Girejs III uzsāka pamiera sarunas ar Žečpospolitas karali Janu Kazimiru II (*Jan Kazimierz*) un, saņēmis no viņa ievērojamu atlīdzību, pārgāja ar saviem karapulkiem poļu pusē⁸¹. Jāpiebilst, ka Bogdans Hmeļnickis vairākkārt bija vērsies pie Krievijas cara Alekseja Mihailoviča ar ierosinājumu apvienot Ukrainas kazaku un krievu spēkus cīņai pret poļiem, tomēr šajā laikā Krievija vēl nejutās pietiekami spēcīga, lai veiktu plaša apmēra karadarbību ar Žečpospolitu, tādēļ atbalstīja Hmeļnicki vienīgi ar kara materiāliem, kā arī atļāva “valdnieka ļaudīm” – Donas kazaku vienībām brīvprātīgi pievienoties ukraiņu karaspēkam.

Nemitīgās, sešus gadus ilgstošās cīņas bija izsmēlušas gandrīz visus ukraiņu spēkus, bet arī Žečpospolita bija jau tiktāl novājināta, ka to vairs nevarēja uzskatīt par nopietnu pretinieku, tādēļ 1653. gada 1. oktobrī Krievijas valdošo kārtu sapulce (Земский собор) **pieņēma lēmumu pievienot Ukrainu Krievijas valstij**⁸² – šādu priekšlikumu ukraiņu tautas vārdā jau vairākkārt bija izteicis pats Hmeļnickis. Drīz pēc šī lēmuma Ukrainā ieradās ietekmīga krievu bajāru delegācija un 1654. gada 8. janvārī **Perejaslavā** (Dņepras kreisajā krastā, nedaudz uz dienvidiem no Kijevas) ukraiņu rada, ko vadīja Bogdans Hmeļnickis, arī no savas puses **atbalstīja Krievijas un Ukrainas** (gan tikai

81 Павленко Н. И. и др. История СССР. – Maskava, 1989. 217. lpp.

82 Павленко Н. И. и др. История СССР. – Maskava, 1989. 218. lpp.

attiecībā uz Dņepras kreisā krasta zemēm un nelielu teritoriju labajā krastā) **apvienošanos** “uz mūžīgiem laikiem”. (Šajā sakarībā jāatzīmē, ka ukraiņu tautai šis radas lēmums bija liktenīgs – krievu bajāri un administrācija apspieda ukraiņus ne mazāk, kā poļi, sāka izzust pat jēdzieni “Ukraina” un “ukraiņi”, to vietā ieviešoties apzīmējumiem “Mazkrievija” un “mazkrievi” un tauta zaudēja pat tās nedaudzās autonomijas iezīmes, kas tai bija dotas Žečpospolitā.) Tā paša gada jūlijā krievu karaspēks iegāja Žečpospolitas valdījumos tagadējās Baltkrievijas teritorijā un, nesastopot būtisku pretestību, ieņēma Smoļensku, pēc tam, arī Polocku, Vitebsku, Mogiļevu, Minsku un vairākas citas pilsētas. Atsevišķas krievu vienības iebruka arī Inflantijā (Latgalē) un ieņēma Ludzas un Rēzeknes stārastijas, kā arī vienu pagastu Daugavpils stārastijā. Nākošajā, 1655. gadā, krievi okupēja plašas teritorijas arī Lietuvā, ieskaitot Viļņu un Kauņu, līdz ar to Krievijas cars Aleksejs Mihailovičs pieprasīja, lai Lietuva atdalītos no Žečpospolitas un stātos ūnijā ar Krieviju, bet viņš pats tiktu atzīts par Lietuvas dižkunigaiti (lielkņazu).

Krievijas spēkiem iebrūkot Latgales teritorijā, zviedru valdība sākotnēji centās krievu – poļu savstarpējās attiecībās neiejaukties, tomēr drīz vien karalis **Kārlis X Gustavs**, kas tieši šajā, 1654. gadā bija stājies pie valdnieka pienākumu pildīšanas, izprata Krievijas nodomu – iznīcinot Žečpospolitu, īstenot sensenos krievu centienus piekļūt Baltijas jūrai. Lai to nepieļautu, Kārlis X Gustavs piedāvāja Žečpospolitas karalim **Janam Kazimiram II** militāru savienību pret Krieviju, kā kompensāciju par palīdzību pieprasot, lai, vispirms, Polijas valdnieks atteiktos no pretenzijām uz Zviedrijas troni, kas vēl aizvien pastāvēja kopš Sigismunda III Vāsas valdīšanas laikiem, kā arī oficiāli atzītu Altmarkas pamiera līgumā paredzēto Vidzemes un Dienvidigaunijas piederību Zviedrijai. Bez tam zviedri pieprasīja tiesības okupēt un pievienot saviem valdījumiem Kurzemes-Zemgales hercogisti. Šo priekšlikumu, lai saglabātu Žečpospolitu kā valsti, atbalstīja gan Polijas, gan arī Lietuvas seims, tomēr Jans

Kazimirs II to noraidīja⁸³. Tad Kārlis X Gustavs, nolēmis padzīt Janu Kazimiru II un panākt, ka par Žečpospolitas valdnieku tiek ievēlēts zviedriem labvēlīgāks valdnieks, 1655. gada vasarā, virzot savu karaspēku no Pomerānijas caur Brandenburg, iebruka poļu teritorijā, un samērā īsā laikā ieņēma svarīgākās pilsētas – Varšavu, Krakovu, Poznaņu un citas. Tajā pašā laikā karalis deva rīkojumu Vidzemē izvietotā zviedru karaspēka vadītājam, feldmaršalam Gustavam Ādolfam **Lēvenhauptam** (*Lewenhaupt*) okupēt poļu Latgali (Inflantiju). 1655. gada 1. jūnijā zviedri ieņēma Daugavpili, bet, lai krievi neuzskatītu, ka šis militārais pasākums vērsts pret viņiem, Lēvenhaupts paziņoja Krievijai, ka zviedri vienkārši cenšas nodrošināt savas teritorijas – Vidzemes - robežu drošību no poļu iebrukumiem. Daļa zviedru karaspēka iegāja arī Lietuvā, un lietuviešu valdošie slāņi ar Viļņas bīskapu Jurgi Tiškēviču un ietekmīgo magnātu, Lietuvas lielhetmani Janušu Radzivillu priekšgalā, lai pasargātu savu zemi kā no zviedru postījumiem, tā arī no tālākiem krievu iebrukumiem, pārtrauca Ļubļinas ūniju un izveidoja savienību ar Zviedriju un tajā pašā gadā, 22. oktobrī **Kēdainos** (*Kedainiai* – pilsēta Lietuvā) parakstīja līgumu par Lietuvas dižkunigaitijas ūniju ar Zviedriju, pasludinot zviedru karali par Lietuvas dižkunigaiti.⁸⁴ Žečpospolita bija gandrīz pilnīgi sagrauta, un karalis Jans Kazimirs II, pametis valsti, meklēja patvērumu Silēzijā.

Ar zviedru iebrukumu Žečpospolitas teritorijā sākās jauns vēstures posms Austrumeiropā – tā sauktais **Pirmais ziemeļu karš**, tomēr jāpiezīmē, ka, attiecībā uz Latvijas vēsturi, šī kara sākums būtu datējams jau ar 1654. gadu, kad tagadējā Latgalē iebruka pirmās krievu karaspēks vienības.

Zviedrijas panākumi satrauca gan Žečpospolitas, gan arī Krievijas valdošos slāņus. Lai nepieļautu zviedru pilnīgu uzvaru un, līdz ar to, absolūtu kontroli pār Baltijas jūras reģionu, Krievija vienojās ar Poliju par savstarpēju karadarbības izbeigšanu, un 1656. gada vasarā krievu karapulki, bez kara pieteikšanas, iegāja

83 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 90. lpp.

84 Baltijas valstu vēsture. Autoru kolektīvs. – R., 2000.

zviedru valdījumos Latvijas un Igaunijas teritorijā. Cara Alekseja Mihailoviča galvenais mērķis bija ieņemt Rīgu kā svarīgāko Baltijas jūras austrumpiekrastes ostu un spēcīgāko militāro atbalstpunktu, tādēļ Krievu galvenie spēki, ap 100 000 vīru sastāvā, paša valdnieka virsvadībā virzījās gar Daugavu uz leju. Ņemot vērā, ka zviedru karaspēka vairums atradās Polijā un Lietuvā, Latvijas, kā arī Igaunijas teritorijā bija tikai samērā nelieli garnizoni, tādēļ krievi 31. jūlijā bez īpašas piepūles ieņēma Daugavpili un 13. augustā, pēc trīs dienu ilga aplenkuma paša cara vadībā, arī Koknesi – spēcīgāko un nozīmīgāko cietoksni pie Daugavas, iegūstot daudz ieroču un cita karamateriāla. Iebrucēji nežēlīgi izrēķinājās ne tikai ar ieņemto pilsētu aizstāvjiem, bet arī ar civiliedzīvotājiem (bez tam, gatavojoties uz mūžīgu palikšanu, Daugavpils tika pārdēvēta par Borisoglebsku [Boriss un Gļebs – krievu pareizticīgās Baznīcas svētie mocekļi], Koknese – par Carevičevu-Dimitrijevu [Dimitrijs – cara Ivana IV dēls, pēc tēva nāves miris traģiskā nāvē deviņu gadu vecumā – it kā galminieku nogalināts] un abās šajās pilsētās uzsākta pareizticīgo baznīcu celtniecība). Jau 22. augustā⁸⁵ (pēc citām ziņām – 19. augustā⁸⁶) Aleksejs Mihailovičs uzsāka Rīgas aplenkšanu. Pilsēta ienaidnieka uzbrukumam nebija sagatavojusies – tās nocietinājumu sistēma nebija pilnībā atjaunota, trūka arī karaspēka – sākoties aplenkumam tās aizstāvju rindās bijuši tikai ap 5000 karavīru, ieskaitot Rīgas namniekus, no kuriem vairums bijuši latviešu amatu locekļi. Nedaudz vēlāk rīdziniekiem gan pienāca zviedru karaspēka papildinājums, tomēr krievu pārspēks bija iespaidīgs. Tajā pašā laikā, neraugoties uz paša cara klātbūtni, krievu karapulkiem neveicās. Kaut arī aplencējiem bija spēcīga artilērija (krievu lielgabalu skaitu bija papildinājuši Koknesē iegūtie ieroči), viņiem nebija pietiekami artilēristu, kas to prasmīgi apkalpotu, tādēļ krievu lielgabali nodarīja pilsētas nocietinājumiem samērā nelielus postījumus (vairāk cieta civiliedzīvotāju ēkas), toties Rīgas artilēristu uguns bija precīza un nodarīja

85 Dunsdorfse E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”1962. 93. lpp..

86 Straubergs J. Rīgas vēsture. – “Grāmatu Draugs”, bez izdošanas vietas un gada. 349. lpp.

pretiniekam ievērojamus zaudējumus. Tāpat arī krievi nebija kaujas darbībai piemērotu kuģu, kas varētu pie Daugavgrīvas aizsprostot ūdensceļu, lai aizkavētu Rīgas apgādi no jūras puses. Ļoti liels trūkums krievu karaspēkā bija pastāvīgās komandieru savstarpējās nesaskaņas, īpaši starp krievu un ārzemju virsniekiem⁸⁷, kas bija Krievijas dienestā, sliktais karavīru apmācības līmenis, kā arī zemā disciplīna, kas bieži vien izpaudās pilnīgā nepakļāvībā komandieru pavēlēm, kā arī marodierismā.

Pēc vairākiem nesekmīgiem mēģinājumiem salauzt pilsētas aizstāvju pretošanos, cars pavēlēja aplenkumu pārtraukt, un 5. oktobrī krievu spēki tika atvilkti no Rīgas. Par vienu no krievu atkāpšanās iemesliem tiek minētas ziņas, ka Rīgā esot sākusies mēra epidēmija, bez tam rīdziniekiem palīgā it kā nākot pats zviedru karalis ar lielu karaspēku⁸⁸. Tomēr šie apstākļi nevarētu būt izšķirošie, jo cars jau septembra beigās uzsācis pakāpenisku aplenkuma pārtraukšanu⁸⁹, iespējams – saprazdams sava karaspēka vājumu. Tajā pašā laikā jāpiezīmē, ka, aplenkumam turpinoties, Rīga būtu bijusi spiesta padoties, jo pilsētā postījumi tomēr bijuši lieli un pilsētnieku dzīves apstākļi ļoti smagi.

Tomēr Latvijas teritoriju krievi neatstāja un kā galveno atbalsta centru izraudzījās Koknesi, par kuras vietvaldi cars iecēla Ordinu-Naščokinu, ievērojamu sava laika militāro, politisko un saimniecisko darbinieku. Šajā sakarībā jāpiebilst, ka Ordins-Naščokins vairākkārt aicināja Alekseju Mihailoviču atsākt aktīvu karadarbību pret zviedriem lai iegūtu Rīgu – “*visas Vidzemes galveno pilsētu*”⁹⁰ un okupētu visu Vidzemi, jo “*tajā Livonijas zemē labības trūkuma kopš sendienām nav bijis*” tādēļ “*no šīs zemes krievu pilsētām Lielajai Novgorodai un Pleskavai būs liela palīdzība labības veidā*”⁹¹ (jāatzīmē,

87 Dunsdorfse E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”1962. 93. lpp..

88 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 93. lpp.

89 Turpat, 94. lpp.

90 Kurskovs J. A. L. Ordins-Naščokins – Kokneses vaivads.//Vēstures problēmas, II. – R., 1958. 241. lpp.

91 Turpat, 250. lpp.

ka, piemēram, 1660. gadā no Ziemeļvidzemes uz Pleskavu tika aizvesti 33000 četvertu⁹² [aptuveni 6,9 miljoni litru, tas ir vairāk kā 100000 pūru jeb 2000 tonnu] labības - priekš tiem laikiem, ņemot vērā kara postījumus, ļoti liels daudzums). Norādot, ka Vidzeme ir reģions ar augsti attīstītu lauksaimniecību – Zviedrijas “*maizes klēts*”, kā arī uz to, ka tai ir ievērojama nozīme kā zviedru armijas dzīvā spēka – karavīru piegādātājai, jo” *labākie kājnieki zviedriem ir Vidzemes ļaudis*”, līdz ar to tā esot “*visa zviedru bagātība*” un tieši tādēļ šajā reģionā nepieciešams sargāt un nostiprināt krievu pozīcijas⁹³, Ordins-Naščokins dažus gadus vēlāk savas valdības atteikšanos no cīņas par Baltijas jūru nodēvēja par “politisku kļūdu”⁹⁴.

Pēc krievu atkāpšanās no Rīgas, zviedru spēki iegāja Latgalē un ieņēma Rēzekni. Turpmāk šajā reģionā norisēja tikai mazāk nozīmīgas sadursmes, izņemot kauju pie Valkas 1657. gada jūnijā, kurā krievu spēki, kaut arī būdami skaitliskā pārsvarā, cieta sakāvi. 1658. gadā starp Krieviju un Zviedriju tika noslēgts pamiers, bet tajā pašā laikā Vidzemei atjaunojās draudi no Žečpospolitas puses.

Kā jau minēts, sākotnēji zviedriem Žečpospolitā bija ievērojami panākumi, tomēr izrādījās, ka tie ir tikai īslaicīgi. Vispirms jau poļu un krievu savstarpējais pamiers atbrīvoja ievērojamus poļu spēkus cīņai pret Kārli X Gustavu, bet vēl lielāku kaitējumu zviedri nodarīja sev paši, īpaši Lietuvā: viņu attieksme pret katoļiem bija tik neiecietīga un aizskaroša, ka aizsauca tautas sašutumu un atklātu pretestību. Tādēļ Lietuvas valdošās aprindas, īpaši ņemot vērā arī krievu iebrukumu Vidzemē un Rīgas aplenkšanu, uzskatot to par Zviedrijas vājumu, lauza Kēdaiņu ūnijas līgumu. Tajā pašā laikā Polijas karalis noslēdza sadraudzības līgumu ar vācu Brandenburgas kūrfirstu Fridrihu Vilhelmu, kas

92 Turpat; (Četverts – sens krievu beramais mērs, atbilst 209,91 l; 1 Rīgas pūrs bija aptuveni 69 l)

93 Kurskovs J. A. L. Ordins-Naščokins – Kokneses vaivads.//Vēstures problēmas, II. – R., 1958. 242. lpp.

94 Turpat, 241. lpp.

vienlaikus bija arī Polijas vasaļvalsts Prūsijas hercogs un atbalstīja zviedrus. Saskaņā ar šo līgumu Polija atteicās no savām tiesībām uz Prūsijas hercogisti, nododot to Brandenburgas valdījumā, tādējādi sekmējot spēcīgās Prūsijas karalistes ieviešanos. Pretzviedru koalīcijā iesaistījās arī Austrija un Dānija, tādēļ zviedriem, kas šajā laikā bija iesaistīti arī cīņās pret Krieviju Latvijas un Igaunijas teritorijā, vajadzēja ieņemt Polijas un Lietuvas apgabalus atstāt. Tomēr, lai nodrošinātu savas zemes robežas no pastāvīgo ienaidnieku dāņu iebrukumiem, zviedru karalis Kārlis X Gustavs 1657. – 1658. gada ziemā, veicot pārdrošu manevru – pārvedot karaspēku, ieskaitot artilēriju, pār aizsalušās jūras ledus - iebruka Dānijā un piespieda dāņus noslēgt zviedriem izdevīgu miera līgumu, ar kuru Dānija zaudēja vairākas tās valdījumā esošās teritorijas Dienvidzviedrijā.

Izmantojot zviedru neveiksmes Žečpospolitā, 1657. gadā poļu un lietuviešu karaspēks, ejot caur Kurzemes-Zemgales hercogisti, iebruka Vidzemē, cenšoties panākt to, kas nebija izdevies krieviem, tas ir – ieņemt Rīgu. Tas, protams, viņiem neizdevās, toties poļi spēja iekarot visu Vidzemi līdz pat igauņu Pērnavai. Karalis Kārlis X Gustavs, uzskatīdams, ka viņa vietvaldis Vidzemē, ģenerālgubernators Magnuss **Delagarijs** (*De la Gardie*) nav spējis nodrošināt pietiekam provinces aizsardzību, iecēla šajā amatā grāfu Robertu **Duglasu** (*Douglas*). Pēc šīs nomaiņas zviedru militārais stāvoklis manāmi uzlabojās un, kad 1658. gada 3. augustā viņi atguva Valmieru, Žečpospolitas karaspēks Vidzemi atstāja.

Pēc Vidzemes atbrīvošanas no poļiem un lietuviešiem, zviedri vērsās pret Kurzemes-Zemgales hercogisti. Hercogs Jēkabs, kam Kārlis X Gustavs piedāvāja kļūt par zviedru sabiedroto, no apvienības bija atteicies un pasludinājis neitralitāti, bet tajā pašā laikā veicis diplomātisko darbību, kas veicināja Brandenburgas kūrfirsta pāriešanu Žečpospolitas pusē, kā arī noskaņojusi dāņus un krievus pret zviedriem⁹⁵. Cerēdams, ka hercogistes

95 Juškevičs J. Kurzemes hercogi un viņu laikmets. – R., 1993. 29. lpp.

muižnieki tomēr zviedrus atbalstīs, karalis, ar ieganstu, ka Jēkabs neesot ievērojis paša pasludināto neitralitāti, deva Duglasam rīkojumu hercogu sagūstīt, kas zviedru karavadonim, pielietojot viltību, arī izdevās. Hercogs un viņa ģimene tika pārvests uz Rīgu, bet pēc tam, kad izrādījās, ka viņš arī no apcietinājuma uzturējies sakarus ar saviem sabiedrotajiem, pārvests uz Ivangorodu pie Narvas (Igaunijā). Kārļa X ieceres tomēr nepiepildījās, jo hercogistes ļaudis – kā vācu muižnieki, tā latviešu zemnieki, izrādīja aktīvu pretestību, veidojot gan zemessargu pulkus, gan partizānu vienības (šajos militārajos formējumos ap 80% karavīru bijuši latvieši⁹⁶. kas nodarīja zviedriem ievērojamus zaudējumus (īpaši jāatzīmē kāda vācu muižnieka vai namnieka Valentīna **Libeka** – saukta par Aklo Valentīnu – latviešu jātnieku vienība, kas bija sagūstījusi pat kādu augstāku virsnieku – ģenerālmajoru Viktoru Aderkasu⁹⁷; ir ziņas arī par kādu, it kā latviešu tautības, virsnieku **Šmerliņu**⁹⁸). Hercogistē ienāca arī Žečpospolitas un Brandenburgas karaspēka vienības, līdz ar to zviedru panākumi, kaut arī viņu karapulki bija pārstaigājuši gandrīz visu Zemgali un Kurzemi, bija nelieli, visas iekarotās pilsētas drīz vien vajadzēja atkal atstāt, un viņi spēja noturēt tikai Jelgavu un Bausku.

1660. gada 3. maijā **Olivas** klosterī (Polijā, pie Gdanskas) tika parakstīts miera līgums starp Žečpospolitu un Zviedriju. Saskaņā ar šo līgumu, Polija atteicās no pretenzijām uz Zviedrijas karaļa troni un atzina zviedru tiesības uz Igaunijas un Vidzemes teritoriju, savukārt Latgale tā arī palika Žečpospolitas valdījumā (šajā laikā gan tās teritorija faktiski bija krievu pakļautībā), līdz ar to galīgi nostiprinājās robeža starp abiem šiem Latvijas novadiem un latgaļi vēl arī turpmāk, vairāk kā divarpus gadsimtus, gan ekonomiskajā, gan kultūras dzīvē palika šķirti no pārējās latviešu tautas. Kurzemes-Zemgales hercogiste, saskaņā

96 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, Daugavas vanagu izd., 1983. 198. lpp.

97 Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600 – 1710. – Upsala, “Daugava”, 1962. 96. lpp.

98 Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, Daugavas vanagu izd., 1983. 198. lpp.

ar Olivas miera līgumu saglabāja savu statusu, zaudējot Zviedrijai par labu tikai Roņu salu, līdz ar to hercogs varēja atgriezties no gūsta un sākt savas zemes atjaunošanu pēc karalaika postījumiem. Nākamā, **1661.** gada vasarā **Kerdes** (**Kardisas**) muižā (Netālu no Tērbatas Igaunijā) tika parakstīts miera līgums starp Zviedriju un Krieviju, atstājot spēkā 1616. gada Stolbovas miera līgumā noteiktās robežas, līdz ar to krievi bija jāatstāj gan Koknese, gan citas okupētās pilsētas un apgabalus Vidzemē un Igaunijā.

Neraugoties uz noslēgtajiem miera līgumiem, Latvijas teritorija vēl aizvien bija pakļauta karadarbībai un svešzemju karapulku sirojumam: Krievija, pēc 1658. gada pamiera noslēgšanas ar Zviedriju, bija atjaunojusi karu ar Žečpospolitu, tomēr poļiem un lietuviešiem, īpaši, kad pēc Olivas miera līguma atbrīvojās ievērojami militārie spēki, ko tagad varēja virzīt pret krievi, izdevās gūt nelielu pārsvaru un atbrīvot daļu Krievijas okupēto teritoriju (šīs krievu neveiksmes arī bija viens no iemesliem Kardisas miera slēgšanai). Tādēļ arī Kurzemes-Zemgales hercogistei, neraugoties uz hercoga protestiem, nemitīgi plūda cauri gan poļu-lietuviešu, gan krievu karapulki, savā ceļā, kā jau parasti, visu nopostot un izlaupot. Tikai **1667.** gadā, kad abas puses bija ievērojami novājinātas, **Andrusovā** (Smolenskas tuvumā) tika noslēgts Krievijas un Žečpospolitas pamiers, kas izbeidza karadarbību Baltijas reģionā. Saskaņā ar Andrusovas līgumu, Krievija atguva Smolensku un tās apgabalu, kā arī paturēja savā valdījumā Kreisā krasta Ukrainu, savukārt Baltkrievija un Latgale (Inflantija) palika Žečpospolitas sastāvā.

Autors: Indulis Kēniņš. Pirmpublicējums - historia.lv, 03.01.2015.